

GENEL TÜRK TARİHİ

ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Prof. Dr. Eşref BUHARALI Özel Sayısı/ Special Issue Dedicated to Prof. Dr. Eşref Buharalı,
Kasım/November 2024, ss. 73-90.

Geliş Tarihi–Received Date: 24.08.2024 Kabul Tarihi–Accepted Date: 03.11.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ – RESEARCH ARTICLE

BİR ORTA ÇAĞ MAHKEMESİ: AFŞİN'İN YARGILANMASI

 <https://doi.org/10.53718/gttad.1538167>

 EMRE ÖMÜR*

ÖZ

Abbâsî Hilâfetinde görev alan önemli isimlerden Afşin (Haydar b. Kâvûs), katıldığı askerî faaliyetlerle adını tarihe yazdırmayı başarmış muzaffer bir komutandır. Afşin'in nesebi hakkında çeşitli görüşler olmakla birlikte, onun hakkında asıl merak edilen husus neden öldüğüdür. Zira uzun süre başarıyla hizmet ettiği Abbâsî Halifesi Mu'tasım tarafından tutuklanması, yargılanması ve yaklaşık bir sene hapiste kaldıktan sonra vefat etmesi birtakım şüpheleri daima beraberinde getirmiştir. Gençliğini Üsrûşene'de geçiren, babasıyla anlaşmazlık yaşadktan sonra Bağdat'a gelen, Abbâsîlere iştirakinden sonra hilâfet adına önemli faaliyetlere katılan Afşin, merkezdeki otoritesini günden güne arttırmıştır. Hilâfet merkezinde elde ettiği gücü genişletmek arzusunda olan Afşin için en uygun yer Horasan gibi görünürken valilerin yarı bağımsız liderler gibi hareket etmeleri Türk komutanın bu husustaki arzularını kamçulamıştır. Ancak bu süre zarfında Afşin'in karşısına çıkan en büyük engel, kendisi henüz Irak'a gelmeden Abbâsî hilâfetinde yerleşmiş olan bürokratik sistem olmuştur. Bu sistemin en önemli parçalarından olan ve Afşin'in planlarını akamete uğratan Horasan valisi Abdullah b. Tâhir, onun tutuklanmasında öncü rol oynamıştır. Halifeye suikast iddiasıyla tutuklanan Afşin, tamamı Abdullah b. Tâhir'in yanlısı olan mahkeme heyetinin bir araya gelmesiyle yargılanmaya başlamıştır. İki Soğdu adamın kırbaçlaması, küfür ifadeleri ihtiva eden bir kitabı olması, murdar et yediği, Üsrûşene halkının kendisine gayri İslâmî şekilde hitap etmesine izin vermesi, Mâzyâr b. Kârin'i isyana teşvik etmesi ve sünnetsiz olduğu iddialarından mahkeme karşısına çıkmış, iddiaların hepsine tek tek yanıt vermiştir.

Afşin'e mahkemede yöneltilen soruların hemen tamamı dinî yargılar içermektedir. Siyasî suçlamayla tutuklanan bir adamın mürtedlikle itham edilmesi, mahkemedeki heyetin niyetini açıkça göstermektedir. Afşin herhangi şekilde dinden dönme suçlamasıyla tutuklanmamış, tutuklandığı suçlardan ise yargılanmamıştır. Şüphe yok ki buradaki tutarsız tavır, Abbâsî bürokrasisinin yüzleşmek istemediği Türk komutanların yükselişine engel olmamıştır. Afşin sonrası ortaya çıkan güç boşluğu yine Türk komutanlar tarafından doldurulmuş, özellikle Halife Mu'tasım sonrası Türkler idarede kontrolü bütünüyle ele almışlardır. Elbette bu süreçte yaşananlar yalnızca Üsrûşene'den Bağdat'a göç eden ve orada hayatını kaybeden sıradan bir adamın tarihi değildir. Afşin'in yaşamı, bir Orta çağ öyküsüdür. Onun yaşamı asırlar boyunca devam edecek olan Irak'ta Türk mevcudiyetinin simgesidir. Zira Afşin, İslâm hilâfetinde görev yaptığı süre zarfında elde ettiği zaferlerle kendisinden sonra Abbâsîlerde görev yapan çok sayıda Türk soylu kimseye örnek teşkil etmiştir. İşte tam da bundan dolayı gerek ilk siyasî faaliyetleri gerekse mahkeme sürecinde yaşadıklarına dair tüm kayıtlar tarihçi açısından sonraki dönemi anlamak açısından oldukça faydalı bilgiler sunmaktadır. Biz bu çalışmada, Afşin'in Abbâsî hilâfetindeki faaliyetleri, neden tutuklandığı ve kendisine yöneltilen suçlamalara nasıl cevap verdiği gibi sorulara yanıt arayarak hilâfet sancağı altında görev yapmış muzaffer bir komutanın hikâyesini mahkeme süreci üzerinden aktaracağız.

Anahtar Kelimeler: Afşin (Haydar b. Kâvûs), Bâbek (el-Hürremî), Abbâsîler, Mu'tasım, Irak Türkleri, Üsrûşene.

* Dr., Sakarya/TÜRKİYE, E-posta: emreomur@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3771-108X.

A MEDIEVAL COURT: THE TRIAL OF AFSHIN

ABSTRACT

Afshin (Haydar b. Kāwūs), one of the most important figures in the 'Abbasid Caliphate, is a victorious commander who made his name in history with his military activities. Although there are differing views regarding Afshin's lineage, the more intriguing aspect of his life is his cause of death. His arrest, trial, and death after nearly a year in prison on the orders of the Abbasid Caliph Mu'tasim, whom he had served successfully for a long time, have always raised some doubts. Afshin, who spent his youth in Oshrūsana, came to Baghdad after falling out with his father and, after joining the 'Abbasids, took part in important activities on behalf of the caliphate, increasing his authority at the center day by day. While Khorāsān seemed to be the most suitable place for Afshin, who wanted to expand the power he had gained in the caliphate center, the fact that the governors acted like semi-independent leaders stimulated the Turkish commander's desires in this regard. During this period, the Turkish commander found the bureaucratic system established in the 'Abbasid caliphate the biggest obstacle against himself. Abd Allāh b. Tāhir, the governor of Khorasan, who was one of the most important parts of this system and interfered with Afshin's plans, played a leading role in getting him arrested. Afshin, who was arrested for allegedly preparing to assassinate the caliph, started being put on trial by the assembly of the court board, all of whom were in favor of Abd Allāh b. Tāhir. He appeared before the court on the charges that he had two Sogdians whipped, that he had a book containing blasphemous expressions, that he ate unclean meat, that he allowed the people of Oshrūsana to address him with non-Islamic epithets, that he incited Māzyār b. Kārīn to revolt and that he was uncircumcised, and he defended himself against all of them.

Almost all of the questions put to Afshin in court are in religious context. The fact that a person arrested on political charges was tried for apostasy and not on the grounds for his arrest indicates that the court board intended to punish Afshin in any case. Afshin was not arrested on any charge of apostasy and was not tried for the offenses for which he was arrested. On the other hand, the 'Abbasid bureaucracy's efforts to prevent the rise of Turkish commanders, embodied in this obviously deliberate attitude of the court, were unsuccessful. The power gap that emerged after Afshin was again filled by Turkish commanders, and especially after caliph Mu'tasim, the Turks completely took control of the administration. Of course, what happened in this process is not just the history of an ordinary man who migrated from Oshrūsana to Baghdad and lost his life there. Afshin's life is a medieval story. His life symbolizes the Turkish presence in Iraq that will last for centuries. With the victories he achieved during his tenure in the Islamic Caliphate, Afshin set an example for many Turks who served under the 'Abbasids after him. For this very reason, all the records of both his initial political activities and his experiences during the trial provide the historian with very useful information for understanding the later period. In this study, we will quote the story of a victorious commander who served under the Caliphate standard through the judicial process by seeking answers to questions such as Afshin's activities in the 'Abbasid Caliphate, why he was arrested, and how he responded to the accusations against him.

Keywords: Afshin (Haydar b. Kāwūs), Bābak (al-Khorramī), 'Abbasids, Mu'tasim, Iraqī Turks, Oshrūsana.

GİRİŞ

Emevî valilerinin bireysel gayretleriyle başlayıp Abbâsî halifelerinin sistemleştirdiği hilâfet ordularında Türk istihdamı, geçmişten bu yana hem İslâm hem de Türk tarihçilerinin çalışma sahalarından birini oluşturmuştur. Bu süreçte birtakım Türk komutanların faaliyetleri kaleme alınmış, devlet içerisinde üstlendikleri roller tartışılmış ve tarihe not düşülmüştür. Hiç şüphesiz bu isimlerden bir tanesi de Afşin olmuştur. Afşin, sistemli hale getirilen Türk istihdamının ilk nüvelerinden hatta ilk nüvelerin tartışmasız en büyük ismidir. Türk komutan, karşılaştığı düşmanların ve kazandığı zaferlerin büyüklüğü dolayısıyla çağdaşlarına göre hakkında nispeten daha yeterli bilgiye sahip olduğumuz bir isimdir. Onun hayatını ilginç kılan taraf ise elde ettiği onca zaferden sonra tutuklanması, yargılanması ve ölümü meselesidir. Mısır'da isyan bastıran, Bâbek gibi bir düşmanı bertaraf eden, Bizans İmparatoru Teophilos'u mağlup eden ve Halife Mu'tasim'a darbe girişimine karşı koyulması sürecinde aktif rol üstlenen muzaffer bir komutanın neden öldürülmek istendiğini mahkeme kayıtlarından inceleyeceğiz.

Bu çalışmaya, mahkeme sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla önce Afşin'in kimliği ve nesebi ile başlayacağız. Bu başlıktan maksadımız ileride bazı hususlara değinirken geçmişine dönmek zorunda kalacağımız Türk komutanın hayatına ışık tutmaktır. Müteakiben hilâfete dışarıdan gelen bir yabancı'nın basamakları nasıl çıktığını göstermek ve Abbâsîlerdeki konumunu vurgulayabilmek amacıyla Afşin'i Afşin yapan süreci, yani hilâfetteki bütün faaliyetlerini inceleyeceğiz. Müteakiben Afşin'in tutuklanmasına ve mahkeme sürecinin yaşanmasına neden olan olayları ele alacağız. Nihayetinde mahkeme sürecinde kendisine isnat edilen suçlamalar, bunlara verilen yanıtlar ve bu husustaki değerlendirmelerimizle çalışmayı tamamlayacağız.

1. Afşin'in Kimliği ve Nesebi

Haydar b. Kâvûs, nam-ı diğer Afşin (الافشين), Abbâsî tarihinin önemli komutanlarından. Namını Üsrüşene¹ meliklerine verilen Afşin lakabından almıştır. İslâm tarihinin ilk dönemlerinde sıklıkla rastlanacağı üzere, Arap ordularının merkezden uzak yerlerde elde ettikleri askerî başarı çoğu zaman kısa vadeli olmuş, bir defa ele geçirilen yahut anlaşma yoluyla boyun eğdirilen beldeler farklı tarihlerde defalarca isyan ederek kontrolden çıkmışlardır. Bunun en güzel örneklerinden olan Üsrüşene, Emevî halifelerinden Yezîd b. Abdülmelik saltanatında anlaşmayla şartlı teslim olmuş,² Hişâm b. Abdülmelik döneminde yeniden muhasara edilmiş, Abbâsî halifelerinden el-Mehdî tarafından şifâhen itaat altına alınmıştır.³

Haydar b. Kâvûs'un Üsrüşene'li atalarından tespit edilen ilk isim Kara Buğra'dır (خره بفره). Türkiş Hakanı Su-lu'nun Emevî valisi Esed b. Abdullah'a karşı verdiği mücadelede Türk saflarında yer alan Kara Buğra için kaynaklarda Afşin'in atası ifadesi kullanılmaktadır.⁴ Kara Buğra'nın ardından kaynaklarda bu aileden karşımıza çıkan ikinci isim Afşin'in dedesi olduğunu bildiğimiz Kara Buğra oğlu Han Kara'dır (خان خره).⁵ Han Kara, Abbâsî valisi Fazl b. Yahyâ ile mücadele etmiş ve bu yolla İslâm kaynaklarında zikredilmiştir. Han Kara'nın ardından Üsrüşene'de itaati eline geçiren oğlu Kâvûs, Abbâsî halifesi el-Me'mûn döneminde Araplarla yaptığı akitle gündeme gelmiştir. Halifenin Soğd, Fergana ve Üsrüşene üzerine askerî faaliyet yürüteceği bilgisi üzerine el-Me'mûn'un veziri Fazl b. Sehl'e haber gönderen Kâvûs, yapacağı bir miktar ödeme koşuluyla barış talep etmiştir. Abbâsîler bu teklifi kabul etmiş, ancak bir süre sonra Me'mûn'un Bağdat'a gidişinden istifade eden Üsrüşene lideri ödeme yapmayı bırakmıştır.⁶ İşte Haydar'ın hikâyesi tam da bu süreçte başlamaktadır. Babasının hatırlı adamlarından birisi, kardeşi el-Fazl'ı kayırarak onu geri plana atınca bu duruma öfkelenen Haydar, kendisine haksızlık yapan adamı öldürmüş, Müslüman olduğunu ilan ederek Bağdat'a gitmiş ve Me'mûn'a itaatini bildirmiştir. Halife de onu Üsrüşene'ye karşı gönderdiği bir orduya yardımcı olarak görevlendirmiştir. Haydar'ın yardımıyla şehri ele geçiren Abbâsîler, Kâvûs'u yakalarken Haydar'ın kardeşi el-Fazl maiyetindeki Türkler ile birlikte kaçmayı başarmıştır.⁷ Oğlu ve Abbâsî ordusuyla birlikte Bağdat'a dönen Kâvûs, Halife tarafından kendisinden sonra yerine Haydar'ın geçmesi şartıyla eski görevine tevdi edilince Üsrüşene'ye geri dönmüştür.⁸

Haydar'ın kim olduğu ve hayatının Abbâsî safhasının nasıl başladığı yukarıda anlatılmıştır. Meseleye kaynaklar ışığında bakıldığında beyan edilen hususlarda ihtilaf yoktur. Üzerinde tarihçilerin uzlaşmadığı husus bu mühim adamın nesebidir. Faruk Sümer'e göre Afşin Türk soylu olması mümkün ancak Acemleşmiş bir sülaleden gelmektedir.⁹ Hakkı Dursun Yıldız gerek yaşadıkları coğrafyada Göktürk hâkimiyetindeki müstakil beylerin Türk soylu olma olasılığı gerek dedesi Han Kara'ya nazaran açıkça anlaşılabilir Kara Buğra adının Türkçe kökeni gerekse kaynaklarda akrabası olarak geçen Mengü Çür'un isminden yola çıkarak Türk olduğunu öne sürmektedir.¹⁰ Erken dönem müverrihlerinden (X. yy) Mes'ûdî ile geç dönem müelliflerinden (XV. yy) İbn Tağrıberdî Afşin için Acem Hükümdarı ve Kısra soyundandır ifadelerini kullanmışlardır.¹¹ Araştırmacı Daniel Pipes İstahrî'nin onun için Türk dediğini hatırlatmakta ancak kültürel olarak İran coğrafyasından geldiği için genel itibarıyla Fars kökenli olduğu görüşü hâkimdir şerhini düşmektedir.¹² Nümizmatik ve ikonografik verileri tetkik

¹ Üsrüşene'nin yeri hususunda el-Hamevî Maverûnnehir'de bir şehir ifadesini kullanırken el-Ya'kûbî Semerkand'ın doğusunda demektir. Beldenin idarecilerine Afşin dendiği coğrafya ve tarihle ilgili kaynakların hemen tamamında ifade edilmektedir. Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Kitâbü'l-Buldân*, Brill, Leiden 1860, s. 74; Tr. Trc. Murat Ağarı, *Ayışığı Kitapları*, 2. Baskı, İstanbul 2019, s. 97-98; İng. Trc. The Works of Ibn Wâdih al-Ya'qûbî, *Islamic History and Civilization*, I, Ed by. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, Michael Fishbein, Leiden 1892, s. 129-130; Ebû Reyhan el-Birûnî, *el-Asâr el-Bâkiye*, çev. Ahsen Batur (Maziden Kalanlar), Selenge Yayınları, İstanbul 2011, s. 148; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, Vezaretü'l-Evkaf ve's-Şuûn el-İslâmiyye, Darü'l-Minhâc, Beyrut 2013, s. 615-616; Jalâlu'ddîn A's Suyûtî, *History of The Caliphs*, Translated From the Original Arabic By Major H. S. Jarrett, Baptist Mission Press, Asiatic Society, Calcutta 1881, s. 418; Şihâbüddîn Ebû Abdullâh Yâkut b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cemü'l-Buldân*, C. I, Dârü's Sâdr, Beyrut 1977; İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murat Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008, s. 46.

² Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî, *Fütühu'l-Buldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013, s. 490.

³ el-Belâzurî, *age*, s. 492.

⁴ Hüseyin Salman, *Türkişler*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 65-66; Ekrem Pamukçu, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994, s. 101; Saadettin Yağmur Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015, s. 69.

⁵ İslâm kaynaklarında ismin farklı yazım usullerine rastlanmaktadır. En çok tesadüf edilen ikinci versiyon *خانا خره* şeklindedir.

⁶ el-Belâzurî, *age*, s. 492-493.

⁷ İleride Haydar'ın yanında muharebelere katılıyor. Demek ki el-Fazl da Abbâsî otoritesini kabul etmiş.

⁸ Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Brill, Leiden 1883 s. 557; İng. Trc. The Works of Ibn Wâdih al-Ya'qûbî, *Islamic History and Civilization*, Vol. III, Ed by. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, Michael Fishbein, Leiden, s. 1222; el-Belâzurî, *age*, s. 493; Faruk Sümer, "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşin", *Belleten*, Sayı: LI, Ankara 1987, s. 652; Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler Devrinde Türk Kumandanları el-Afşin Haydar b. Kâvûs", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4-5, İstanbul 1974, s. 3.

⁹ Sümer, *agm*, s. 651.

¹⁰ Hakkı Dursun Yıldız, Afşin'in Türk mahallelerinde iskân edilmesinin de delil olduğunu söylemektedir. Yıldız, *agm*, s. 5. Ya'kûbî, Mengü Çür için Afşin'in dayısının oğlu demektir. el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, s. 579, İng. Trc., s. 1245.

¹¹ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Kütübü'l-Tenbih ve'l-İşraf*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018, s. 124; Cemâlüddîn Ebû'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî el-Atâbekî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısır ve'l-Kâhire*, C. II, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kâhire 1930, s. 247.

¹² Daniel Pipes, *Slave Soldiers and Islam*, Yale University Press, New Haven 1981, s. 156.

eden Emel Esin ise Afşin'in Türklüğü üzerine ilmi tespitlerde bulunmaktadır.¹³ Verilen bilgilerden yola çıkarak İranî olduğuna dair görüşün kültür coğrafyası üzerinden neşet ettiği aşıkârdır. Şüphesiz bu durum ismen Türk olduğu belli olmayıp nesebinden şüphelenilen pek çok tarihî şahsiyet için uygulanan bir metottur. Oysa Hakki Dursun Yıldız'ın tezleri varsayımın çok ötesinde, hakikatin kendisine çok daha yakın bir konumdadır. Bu yüzden, Afşin'in Türk olduğunu söylemek Türk olmasa gerek seçeneğinden çok daha ilmi ve makul bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Bir Türk Geleneği: Erlikten Komutanlığa Afşin

Üsrüşene'den Bağdat'a uzanan yolculuğun ardından Abbâsî ordusunda istihdam edilen diğer Türk gulâmlarla birlikte hilâfet ordusundaki hayatı başlayan Afşin'in kayıtlara yansıyan ilk faaliyeti, Bağdat'ta yaşanan İbn Âişe İsyanı'nda (H. 210-M. 825) isyancıları ortadan kaldırmak oldu.¹⁴ Müteakiben Mısır'da yaşanan bir başka isyan girişimini bastırmak için bölgeye gönderildi (H. 215-M. 830). Berka'da ve Mısır'da isyancılara karşı oldukça başarılı işler yaparak Halife Me'mûn adına bölgede sükuneti tesis etmeyi başardı. Buradaki faaliyetleri Halifenin bizzat bölgeye gelişine dek devam etti (H. 217-M. 832).¹⁵ Mısır'da yaşananların ertesi yılı Halife el-Me'mûn'un hayatını kaybetmesi, Afşin başta olmak üzere hilâfet kontrolündeki Türkler açısından oldukça önemli bir milattı. Abbâsîlerin yeni halifesi olan Mu'tasım Billâh, abisinin öncülük ettiği Türk istihdamı meselesine ciddi şekilde eğildi hatta onlar için Sâmerâ adında bir şehir dahi inşa etti. İnşa edilen şehirde Afşin'e de maiyetindeki Üsrüşene'liyle şehir doğu ucundaki el-Matîra adlı yer tahsis edildi. Burası aynı zamanda *Afşin'in Yurdu* manasında *Dâr-u Afşin* olarak bilinir oldu.¹⁶

Afşin açısından en büyük meydan okumalardan biri Abbâsîlerin azılı düşmanı Bâbek el-Hürremî ile giriştiği muharebe silsilesi olacaktır. Merv'de kaldığı süre zarfında Bağdat ile mücadele etmek zorunda kalan el-Me'mûn, Bâbek meselesine yeterince önem vermemiş, Bağdat'a dönünce Yahyâ b. Muâz'ı onun üzerine göndererek netice elde etmeye çalışmıştı. Yahyâ'nın başarısız olmasının ardından yıllar içinde peşi sıra İsâ b. Muhammed ve Muhammed b. Humeyd b. Tûsî görevlendirilmişse de hilâfet orduları bir türlü istenilen neticeyi elde edememişti.¹⁷ Me'mûn'un ölümünün ardından Abbâsî hilâfetini devralan el-Mu'tasım, İshak b. İbrahim b. Mus'ab'ı Cibâl valisi yaptı ve onu Bâbek ile mücadeleye görevlendirdi. Ancak İshak'ın da Bâbek'i yakalayıp öldürememesi Abbâsîler açısından bardağı taşıran son damla oldu. Zira Bâbek çok fazla Müslümanı öldürüyor üstelik Abbâsîler açısından amansız bir ideolojik karşıtlığı da simgeliyordu. Bu durumda kendisini pek çok yerde ispatlamış olan Afşin, Halife Mu'tasım'ın takdiriyle Cibâl'e atandı ve Bâbek ile muharebe etmesi için görevlendirildi (H. 220-M. 835).¹⁸

İlk iş olarak Berzend'e giden Afşin, civardaki kaleleri tamir ederken¹⁹ mücadeleye girişmeden önce Bâbek adına çalıştığı tespit edilen casusları yakalayıp onlara iki katı para vererek hepsini kendi saflarına çekmeye başladı. Türk komutan yalnız muharebe yoluyla Bâbek'e karşı zafer kazanılmayacağını bölgeye ulaştır ulaşmaz anlamış görünüyordu.²⁰ Bâbek'in önemli komutanlarından Tarhân'ın kışı geçirmek için gittiği köyündeki evinde suikastla öldürülmesi bu doğrultuda yapılmış faaliyetlerden biriydi.²¹ Afşin'in hamlelerini merkezden destekleme arzusunda olan Halife Mu'tasım da Türk komutanlardan Büyük Boğa öncülüğünde ciddi miktarda mal ve erzakı bölgeye yolladı. Bâbek'in gelen heyete pusu kuracağını casusları vasıtasıyla öğrenen Afşin derhal Boğa'ya haber gönderdi ve rakibini kandırmak için bir plan tertip etti. Tuzağa düştüğünü anlamadan Boğa'nın yalancı maiyetine saldıran Bâbek, Afşin'in kurduğu pusudan canını zor kurtardı (H. 220-M. 835).²²

¹³ Emil Esin, "The Cultural Background of Afshin Haidar of Ushrusana in the light of Recent Numismatic and Iconographic Data", *Akten des VII. Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft* (Göttingen, August 1974), Ed. Albert Dietrich, 1975, s. 126-145.

¹⁴ İbn Tayfûr, *Kitâbu Bağdâd*, çev. Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021, s. 185.

¹⁵ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir'üt-Taberî, *Târîh-i Taberî Târîhu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, C. VIII, Dârü'l-Maârif, Kahire 1967, s. 625-627; İng. Trc. The History of al-Tabari, Translated and Annotated By C. E. Bosworth, C. XXXII, State University of New York Press, New York 1991, s. 188-191; el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, s. 567-569; İng. Trc., s. 1232-1233; Şihâbeddin Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fünûni'l-Edeb*, C. XXII, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 165; Muhammed b. Ali Azîmî, *Târîhu Haleb*, Thk. İbrahim Za'rûr, Dimaşk 1984, s. 248-249; Tağrıberdî, *age*, II, s. 215-216.

¹⁶ el-Ya'kübî, *Kitâbü'l-Buldân*, s. 32-33, İng. Trc., s. 93-94, Tr. Trc., s. 47.

¹⁷ Ğ. H. Yüsofi, "Bâbak Korrâmî", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III, London 1988, p. 300-301.

¹⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. el-Hüseyn b. Ali el-Mes'ûdî el-Hüzelî, *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, Dârü'l-Hicre, Kum 1984, s. 467; Taberî, *age*, C. IX, s. 11; İng. Trc., C. XXXIII, s. 14; el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, s. 578, İng. Trc., s. 1138.

¹⁹ Kazvîni'nin ifadesine göre Afşin, kadim bir şehir olan Berzend'i adeta yeniden inşa etmiş, bölgede kaldığı süre zarfında burayı kendisine mesken edinmişti. Hamd-Allah Mustawfî, *Nuzhat-al-Qulûb*, Translated by G. Le Strange, Leyden: E.J. Brill, London 1919, s. 92.

²⁰ Afşin'in Bâbek karşısında kazandığı zaferde Halife Mu'tasım'ın da payı olduğu bir gerçektir. Zira Halife Afşin'i hiçbir zaman yalnız bırakmamış, Berzend ile Bağdat arasında yapılar inşa ettirmiş ve orduyla merkez arasında bağlantıyı oldukça güçlendirerek daima maddî yardımda bulunmuştur.

²¹ Taberî, *age*, C. IX, 12-13-28, İng. Trc., C. XXXIII, s. 44; Ebû'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, C. XI, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995, s. 53.

²² Taberî, *age*, C. IX, s. 14-16, İng. Trc., C. XXXIII, s. 19-24; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XI, s. 54; Şemsüddin Ebû'l Muzaffer Yüsof b. Kızıoğlu b. Abdullah Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân*, C. XIV, Dârü'l-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut 2013, s. 246-247; Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerim b. Abdülvahid eş-Şeybânî (İbnü'l-Esir), *el-Kâmil fi't-Tarih*, C. VI, Thk. Muhammed Yusuf Dukâkî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987, s. 20-21; İslâm Tarihi, C. VI, çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s. 391-392.

Afşin ve Bâbek'in ikinci muharebesi bir sene sonra yine Boğa yüzünden gerçekleşti. Sâmerâ'dan getirdiği mal ve erzakı takdim eden Boğa, Afşin'i dinlemeyerek Bâbek'in yurdu Bezz üzerine yürüdü. Bâbek'in ani taarruzuyla Boğa'nın adamları kılıçtan geçirildi. Boğa bunun üzerine derhal Afşin'den yardım talep etti. Afşin ise sözünü dinlemeyen Boğa'ya tepki gösterdiyse de kardeşi Fazl b. Kâvûs öncülüğünde bir kuvveti önden desteğe gönderdi. Ayrıca Boğa'ya haber göndererek Bâbek'e bizzat saldırmak için yola çıktığını, kendisinin de taarruz için hazır olması gerektiğini söyledi. Bu kez Afşin'e kulak vererek Heştâdsar civarına gelen Boğa, soğuktan dolayı geldiği yere dönmek zorunda kaldı. Afşin ise ertesi gün Bâbek üzerine saldırdı ve bir kez daha zafer kazanmayı başardı (H. 221-M. 836).²³

Ordunun faaliyetlerini yakından takip eden Mu'tasım ilkbahar mevsimi gelir gelmez Afşin'e bir kez daha para ve maddi yardımda bulundu. Gelen takviyelerle güçlenen ve düşmanın faaliyetlerini yakından takip eden Türk komandan, Bâbek'i yalnızlaştırmak için çaba sarf ediyordu. Bu doğrultuda hasmının önemli komutanlarından Âzin üzerine taarruz etti ve ailesinden birkaç kişiyi esir ederek onu firara mahkûm etti.²⁴ Daha sonra Bâbek meselesini tümünden bitirmek niyetiyle harekete geçti. Bâbek'in yurdu Bezz muhasara altına alındı. Düşmanı karşısında tutunamayacağını anlayan Bâbek, Afşin'e haber göndererek müzakere etmek istediğini bildirdi.²⁵ Oldukça zor geçen kuşatmada kararlılığını hiçbir zaman yitirmeyen Türk komutan sonunda şehre girmeyi başardı. Bâbek ise yanında az sayıda kişiyle firar etti. Bâbek'i ele geçirip Halifeye teslim etmesi gerektiğinin farkında olan Afşin firariyi takip için birilerini görevlendirdi. Tam da bu sırada Mu'tasım'ın Bâbek için hazırladığı emân Afşin'e ulaştı. Türk komutan bu teklifi Bâbek'e iletse de Bâbek olumlu yanıt vermeyerek Ermeni topraklarına doğru hareket etti. Bâbek'in içinde bulunduğu zor durum ve Afşin'in gücü bölgedeki emîrleri bir hayli korkutmuştu. Nihayetinde başına iş gelmesinden çekinen ve firari için verilen ödül almak isteyen Sehl b. Sinbât (Sehl el-Patrik) adlı emir, yanına sığınan Bâbek'i Afşin'in adamlarına teslim etti (H. 222-M. 837).²⁶

Abbâsîlerin büyük belası Bâbek'i alt edip onu esir alan Afşin, Sâmerâ'ya doğru hareket ederken yolda bulunduğu sırada her gün yeni bir hil'atle taltif edildi. Türk komutan esirini evvela kendi bölgesi el-Matîra'ya götürdü. Müteakibinde Halifeye teslim etti.²⁷ Afşin büyük iş başarmış, uzun süredir İslâm dünyasının başına bela olan en büyük bozguncuyu ortadan kaldırmıştı. Bunun karşılığında ona bizzat Halife Mu'tasım tarafından hil'at giydirildi ve taç takıldı.²⁸ On milyonu kendisine ait on milyonu ise askerleri arasında dağıtmak üzere yirmi milyon dirhem verildi. Sind valiliğine atandı.²⁹ Bu lütufların hiçbirisiyle yetinmeyen Mu'tasım meşhur şairleri çağırarak Afşin için şiirler dahi yazdırdı.³⁰

Gücünü iyiden iyiye arttıran Afşin'in Bâbek mücadelesinden sonraki meydan okuması Ammûriye (Amorion) oldu. Rivayete göre Bâbek Afşin ile mücadele ederken Bizans İmparatoruna haber göndererek Abbâsîler'in tüm güçleriyle kendisiyle mücadele ettiğini ve harekete geçmesi gerektiğini söylemişti. Bu mektupla birlikte Anadolu'daki İslâm beldeleri üzerine yürüyen Bizans İmparatoru Teophilos, ilk iş olarak Zibatra ardından Malatya'da ciddi bir katliam yaptı. İmparatorun faaliyetlerinden haberdar edilen Halife Mu'tasım büyük bir ordu kurarak düşman üzerine yürümek için hazırlıklara başladı.³¹ Orduyu kurduktan askerlerini birkaç birliğe ayıran Mu'tasım, Irak topraklarından çıkarken bir grubun başına geçirdiği Afşin ile Ankara'da buluşmak üzere sözleşti. Müslümanların harekete geçtiğini öğrenen Teophilos ise evvela Afşin'i mağlup ederek Mu'tasım'ın gücünü elinden almak gayesiyle Türk komutanın üzerine yürüdü. İkili arasında yaşanan ve Taberî'nin bir savaş esirinin şahitliğine dayanarak detaylarıyla anlattığı muharebeyi Afşin kazandı. İmparatoru mağlup ettikten sonra Ankara'ya giden Türk komutan burada Mu'tasım ile birleşerek Ammûriye üzerine hareket etti.³² Afşin'e mağlup

²³ Taberî, *age*, C. IX, s. 23-24, İng. Trc., C. XXXIII, s. 36-39; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XI, s. 54; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 259; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 25, Tr. Trc., C. VI, s. 397-398.

²⁴ Taberî, *age*, C. IX, s. 29-30, İng. Trc., C. XXXIII, s. 47-50.

²⁵ Ya'kübi'ye göre karşı karşıya gelen ikiliden Bâbek dileğini yerine getirmiş, Afşin cevap olarak onun tek arzusunun şehri güçlendirmek olduğunu söyleyerek eğer güvenli bir geçiş istiyorsan vadiyi geçmesi gerektiğini söylemiştir. Taberî'de bulunan kayıta ise Afşin'e haber gönderen Bâbek doğrudan emîrî'l-mü'mininden eman istediğini belirtmiştir. Afşin ise cevaben kendisine emanın daha önce verildiğini söylemiş, yarım beklemeden derhal şehirden çıkarak gitmesini söylemiştir. Taberî, *age*, C. IX, s. 42-43, İng. Trc., C. XXXIII, s. 68-69; el-Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, s. 578, İng. Trc., s. 1244.

²⁶ Taberî, *age*, C. IX, s. 47-51, İng. Trc., C. XXXIII, s. 75-83; el-Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, s. 578-579, İng. Trc., 1244-1245; el-Mes'ûdî, *Mürücu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, s. 468; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 266-267; Hâfız Şemsüddîn Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz et-Türkmânî ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, C. XXIII, Thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Dârü'l-Kitabî'l-Arabî, Beyrut 1992, s. 8-9.

²⁷ el-Mes'ûdî, *Kitâbü'l-Tenbih ve'l-İsraf*, s. 248; el-Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, s. 579, İng. Trc., s. 1245.

²⁸ Ebü'l Hüseyin Hilâl b. el-Muhassin b. İbrâhîm es-Sâbi el-Kâtib, *Rûsüm Darü'l-Hilâfe*, Matba'atü'l-'Anî, Bağdad 1964, s. 93-94.

²⁹ Taberî, *age*, C. IX, s. 53-54, İng. Trc., C. XXXIII, s. 84-92; ez-Zehebî, *age*, C. XXIII, s. 9.

³⁰ Ebü Hanîfe ed-Dineverî, *el-Ahbârü't-Tivâl/Eskilerin Haberleri*, çev. Zekeriya Akman ve Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017, s. 461-462.

³¹ Taberî, *age*, C. IX, s. 55-56, İng. Trc., C. XXXIII, s. 93-94; el-Mes'ûdî, *Mürücu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, s. 472; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 39, Tr. Trc., C. VI, s. 417-418; Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî, *el-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer*, I, Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, s. 344.

³² Taberî, *age*, C. IX, s. 60-62, İng. Trc., C. XXXIII, s. 104-107; el-Ya'kübi, *Târîhu'l-Ya'kübi*, s. 580-581, İng. Trc., s. 1246-1247; ez-Zehebî, *age*, C. XXIII, s. 13. Bar Hebraeus'a göre Afşin ile Teophilos arasındaki muharebe esnasında şiddetli bir yağmur yağmış, Bizans ordusu bu

BİR ORTA ÇAĞ MAHKEMESİ: AFŞİN'İN YARGILANMASI

olan Teophilos'un İstanbul'a dönmesi İslâm ordusunun işini oldukça kolaylaştırdı. Ammûriye bir süre devam eden muhasaranın ardından Müslümanlar tarafından zapt edildi (H. 223-M. 838).³³ İslâm kaynaklarına göre en az İstanbul kadar önemli addedilen Ammûriye'nin fethi Bizans açısından büyük bir kayıptı. İslâm ordularının başarısı Afşin nezdinde somutlaşmış, Bar Hebraeus'a göre olaydan yaklaşık iki buçuk asır sonra Suriye topraklarında faaliyet gösteren Roman Diyojen'e bile Afşin ile maiyetindeki Türklerin Ammûriye'yi fetihleri ve Rum diyarında yaptıklarına dair korkunç hikâyeler anlatılmıştı.³⁴

Ammûriye'yi müteakip Afşin'in kayıtlara yansıyan son faaliyeti Abbâs el-Me'mûn'un hapsedilmesi ve ölümü faaliyetindeki rolü olmuştu. Abbâs el-Me'mûn, Halife Mu'tasım öncesi Abbâsî Halifeliği görevini ifa eden Me'mûn'un oğluydu. Abbâs el-Me'mûn, haneden üyesi olması hasebiyle hilâfette hakkı olduğunu düşünüyordu. Aslında bu süre zarfında Abbâs'ın halife olması için harekete geçmesine dolaylı yoldan Afşin'in başarılı faaliyetleri neden olmuştu. Olayın gelişimi şöyleydi: Zibatra'da katliam yapan Bizans İmparatoruna karşı koymak maksadıyla görevlendirilen Uceyf b. Anbase, bölgeye birtakım kısıtlamalarla yollanırken Afşin ise tam yetkiyle donatılmıştı. Bu durum Uceyf açısından bir süredir devam eden problemlerin son damlası olacaktı. Mu'tasım'a biat etmesinden dolayı Abbâs b. Me'mûn'u eleştiren komutan, hilâfetin aslında onun hakkı olduğunu söyledi. Bunun üzerine harekete geçen Abbâs, ordudaki komutanları kendi tarafına çekmek için hepsine haberciler yollamaya başladı. Bu hususta görevlendirilen Hâris, Mu'tasım'ın yakın çevresinden bazı kişileri ikna etmeyi başardı. Yapılan plana göre (Ammûriye öncesi) Abbâs'ın halifeliği açığa vurulduğu zaman Hâris'in ikna ettiği adamlar Mu'tasım başta olmak üzere Afşin ve Eşnas gibi isimlerin üzerine atılarak onları öldüreceklerdi. Ancak yapılan tertibat kısa süre içinde açığa çıkarıldı. Bunun üzerine Mu'tasım yeğeni yakalayarak onu Afşin'e teslim etti. Hapsedilen Abbâs bir süre zincire vurulmuş şekilde ordu maiyetinde gezdirildi. Rivayete göre önce aç bırakıldı, sonra kendisine yemek verildi, su isteyince bu talebe karşılık verilmedi ve susuz kalarak hayatını kaybetti.³⁵

Abbâs el-Me'mûn'un girişiminin ardından yaşananlar Afşin'in gücünü gözler önüne sermişti. Suikast teşebbüsünde bulunan herkesi ortadan kaldırmak isteyen Halife Mu'tasım, bu ekipten Herseme b. el-Nâdir'in öldürülmesi emrini verdi. Bu emir üzerine devreye giren Afşin, onun ödül mahiyetinde kendisine verilmesi gerektiğini söyleyerek ölüm emrini geri aldırma başardı. Bu da yetmezmiş gibi normalde Meraga valisi olan Herseme bu defa Dinever valisi olarak tayin edildi.³⁶ Afşin iyiden iyiye güçlenmiş, Halife nezdinde en önemli isimlerden biri haline gelmişti.

3. Afşin'i Mahkemeye Götüren Etkenler

Bu başlık altında Afşin'i yalnızlaştıran ve mahkemeye götüren üç hususu göreceğiz. Türk komutanlarla yaşadığı sorunların da etkisiyle günden güne yalnızlaşan Afşin, Mengü Çûr ve Mâzyâr b. Kârin isyanları neticesinde yaşananlar yüzünden tutuklanmıştır.

3.1. Türkler Arasındaki Rekabet

Şüphe yok ki Bağdat'ta başlayıp Mısır'da devam eden, nihayetinde Bâbek gibi mühim bir düşmanın katli, Bizans İmparatorunun mağlup edilmesi ve Ammûriye'nin zaptıyla neticelenen yükseliş hikayesi, Türkler arasında bir rekabeti, daha doğrusu Afşin'e yönelik kısıtlanma kaçınılmaz hale getirmişti. İslâm kaynaklarında buna dair muhtelif misaller bulunurken verilebilecek en güzel örnek önde gelen Türk komutanlardan Eşnas'ın başından geçenlerdir. Ammûriye kuleleri önünde Rumlarla mücadele eden Müslüman askerler, başlarındaki komutanların buyruğunda hareket ederken ilginç bir olay yaşandı. Muharebeye ikinci gün dahil olan Afşin, kendisi için ayrılan saldırı bölgesinde görevini gayet başarılı şekilde ifa etmişti. Türk komutanın cesurca mücadelesine şahitlik eden Halife Mu'tasım'ın aynı günün akşamı yapılan görüşmede Afşin'i gayretinden dolayı takdir etmesi bir diğer Türk komutan Eşnas cephesinde öfkeyle karşılandı. Yapılan görüşmenin ardından herkes kendi ordugâhına çekilirken askerlerine oldukça öfkelenen Eşnas onlara hitaben: "*Ey evlad-ı zinalar, önümde ne yüzle yürüyorsunuz! Dün niye bugün savaştığımız gibi savaşmadınız? Bir de kalkıp sanki sizden başkaları çarpıştırmış gibi bugünkü muharebe dünkünden iyiydi diyorsunuz. Çadırlarınıza defolun!*" diyerek ağır şekilde hakaret etti.³⁷

Aslında Türkler arasında yaşanabilecek sorunların önlenmesi adına Mu'tasım'ın sarayı önündeki nöbetin sırayla tutulması gibi mutad önlemler dahi alınmıştı. Ancak farklı coğrafyalardan gelen ve devlet içerisinde

esnada meydana gelen kargaşadan ciddi şekilde etkilenmişti. Bar Hebraeus, *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, C. I, TTK Yay., 3. Baskı, Ankara 1999, s. 226-227.

³³ İbnü't-Tiktaka, *el-Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2016, s.170; Michael The Great, *The Chronicle of Michael the Great*, Translated From Classical Armenian by Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New Jersey, 2013, s. 162; el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-Zehab ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, s. 472-473; el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, s. 581, İng. Trc., s. 1247; es-Süyûtî, *age*, s. 522-523, İng. Trc., s. 350; Azîmî, *age*, s. 251.

³⁴ Bar Hebraeus, *age*, I, s. 318-319.

³⁵ Taberî, *age*, C. IX, s. 71-77, İng. Trc., C. XXXIII, s. 121-130; el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, s. 581, İng. Trc., s. 1247; İbnü'l-Esir, *age*, VI, s. 46-48, Tr. Trc., VI, s. 426-429; Ebû'l-Fidâ', *age*, s. 345; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 280.

³⁶ Taberî, *age*, C. IX, s. 78, İng. Trc., C. XXXIII, s. 133.

³⁷ Taberî, *age*, C. IX, s. 65-66, İng. Trc., C. XXXIII, s. 111-112; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 43-44, Tr. Trc., C. VI, s. 424-425.

yükselmek arzusunda olan gulâmlar arasında Afşin kadar muvaffak olabilmış kimse yoktu. Abbâsiler, Afşin sorunu ortaya çıkana dek gulâmları merkeze koyarak oluşturdukları askerî sistemin menfi yanlarıyla yüzleşmemişlerdi. Türkler o güne dek kendilerine verilen görevleri başarıyla yerine getirerek daima muzaffer olmuş, Halifenin emri doğrultusunda hareket etmiş ve itaatsizlik gibi bir şeye meydan vermemişlerdi. Ancak görünen o ki aralarından bir tanesinin bu denli sivrilmesi onlardan bazılarının da husumetini üzerine çekerek ciddi sorunların yaşanacağı döneme girildiğini gösteriyordu.

3.2. Mengü Çür İsyanı

Bâbek İsyanını bastırıp merkeze dönen Afşin, yerine akrabası Mengü Çür el-Ferganî'yi Azerbaycan valisi tayin etmişti. Bölgede olduğu süre zarfında Bâbek'ten geriye kalan çok miktarda hazineyi ele geçiren Mengü Çür, Afşin ve Mu'tasım dahil olmak üzere tüm bunlardan merkezi asla haberdar etmiyordu. Bu süre zarfında Azerbaycan'da Sahib-i Berid olarak görev yapan Abdullah b. Abdurrahman, Mu'tasım'a mektup göndererek Mengü Çür'un yaptıkları hususunda onu bilgilendirdi. Başkente şikâyet edildiğini öğrenen Mengü ise ne halife ne de Afşin'i dinlemediği gibi derhal harekete geçerek kendisini şikâyet eden Abdullah'ın üzerine yürüdü. Erdebil halkından aldığı destekle Mengü'ye karşı çıkan Abdullah, rakibini mağlup etmeyi başardı.³⁸ Mengü'nün Afşin'in halefi olarak bölgede olması hasebiyle ona haber gönderen Mu'tasım, Mengü Çür'un azledilip derhal huzuruna getirilmesini talep etti. Zira olaylar yaşandığı esnada bazı kimseler Halifeye Mengü'nün Afşin'in emriyle isyan ettiğini söylemişlerdi. Üstelik Ya'kübî'nin ifadesine göre Türk komutanın Mengü'yü Halifenin huzuruna getirmek için gönderdiği Ebî Sâc ordusu da düşmanlarının tepkisini çekmiş, bu ordunun asıl niyetinin Mengü'ye destek vermek olduğu dedikodusu çıkartılmıştı.³⁹

Halife ve Afşin'in çabaları süredursun Mengü Çür etrafına Bâbek'in taraftarlarını topladı ve isyanını genişletti. Bölgede ne kadar başıboş genç ve suçlu varsa Mengü'nün maiyetine girmişlerdi. Etrafındaki kalabalıkla birlikte Azerbaycan tarafında Bâbek'ten kalan bir kaleye sığınan isyankâr vali, merkezden üzerine gönderilen orduyu beklemeye başladı. Kaynakların farklı anlatımlarına göre bir süre sonra yanındakilerle sorun yaşayan Mengü, Sâmerrâ'dan gelen Büyük Boğa komutasındaki orduya muharebe sonrası yahut emân ile teslim edildi.⁴⁰

3.3. Mâzyâr b. Kârin İsyanı

Taberistân coğrafyasında hüküm süren Kârinî hanedanından olan Mâzyâr, babasının ölümünü müteakip idarenin başına geçmişti. Amcasıyla mücadelede topraklarını kaybeden ancak Abbâsilerin de desteğini alarak eski gücüne kavuşan Mâzyâr'ın konumuz açısından önemi hilâfete isyanıyla başlamaktadır.⁴¹ Mâzyâr'ın Abbâsilere isyan etmesinin en önemli nedeni, Afşin'in de en büyük düşmanlarından Abdullah b. Tâhir ile yaşadığı anlaşmazlıktır. 214 (829-830) yılında Halife Me'mûn tarafından Horasan'a vali olarak tayin edilmiş olan Abdullah⁴², bölgedeki siyasî yapılarla mücadele içerisine girmiş, Horasan'ın yegâne gücü olmak adına her türlü entrikanın içerisinde yer almıştı. Belâzûrî'nin anlatımına göre Mâzyâr'ın dinden dönmesi⁴³, Taberî'ye göre vergiyi Abdullah b. Tâhir'e değil doğrudan Mu'tasım'a vermek istemesi⁴⁴, Ya'kübî'ye göre ise Müminlerin emîrinin mevlâsı unvanını bir kenara bırakarak doğrudan Müminlerin emîrinin ortağı unvanını deruhte etmesi⁴⁵ nedeniyle başlayan isyan, Mu'tasım'ın Abdullah b. Tâhir'e emriyle doğrudan çatışmaya dönüşmüştü.

Mâzyâr'ın isyanı ve Abbâsilerin isyanı bastırmasıyla alâkalı farklı rivayetler bulunmaktadır. Taberî'nin anlatımına göre Mâzyâr hakkında Halife Mu'tasım'a şikâyet mektubu göndermeye devam eden Abdullah b. Tâhir, nihayetinde Halifeyi rakibinden soğutmayı başarmıştı. Halifeyle ilişkilerinin bozulmasının neticesinde vergi vermeyi tamamen bırakan Mâzyâr, Taberistân başta olmak üzere geniş çaplı bir isyana başladı. Rivayete göre bu süre zarfında Afşin Mâzyâr'a mektuplar gönderiyor, onu isyana teşvik ediyordu. Türk komutanın amacı Abdullah b. Tâhir'in isyanı bastırmada yetersiz kalmasıydı. Böyle olursa Halife kendisini olayları yatıştırmak için bölgeye gönderecek, Afşin bölgeyi huzura kavuşturunca Abdullah'ın idaresindeki Horasan'ın durumunu gözden geçirecekti. İsyandan haberdar olur olmaz Abdullah'a haber gönderen Mu'tasım ise derhal Mâzyâr'ın bastırılması emrini verdi. Abdullah amcası Hasan b. el-Hüseyin'i isyancının üzerine gönderdi. Mâzyâr ki daha önce Bâbek ile de mektuplaşmış ve onu isyana teşvik etmiş bir liderdi. Abdullah b. Tâhir'e emir vermekle yetinmeyen Halife, Bağdat'tan Muhammed b. İbrahim b. Mus'ab'ı takviye olarak gönderdi. Neticede bir araya gelen ittifak güçleri

³⁸ Taberî, *age*, C. IX, s. 102, İng. Trc., C. XXXIII, s. 175; el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, s. 583, İng. Trc., s. 1249; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 224; El-Hâfız İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. X, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1990, s. 290; Büyük İslâm Tarihi, C. X, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 1994, s. 488; en-Nüveyrî, *age*, C. XI, s. 186.

³⁹ el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, s. 583-584, İng. Trc., s. 1249-1250.

⁴⁰ Taberî, *age*, C. IX, s. 102, İng. Trc., C. XXXIII, s. 175-176; el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, s. 584, İng. Trc., s. 1250; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 290; İbn Kesir, *age*, C. X, s. 290, Tr. Trc., C. X, s. 488; en-Nüveyrî, *age*, C. XI, s. 186.

⁴¹ Ahmet Güner, "Mâzyâr b. Kârin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, Ankara 2003, s. 198-199.

⁴² Zeynüddin Ömer b. el-Muzaffer el-Şuheyri İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî*, I, el-Matbaa el-Haydariyya, Necef 1969, s. 299.

⁴³ el-Belâzûrî, *age*, s. 387. Kazvinî'de yer alan bilgiye göre Bâbek dinini destekleyen Mâzyâr ve maiyeti isyan süresince kırmızı elbiseler giymiş, bu yüzden onlara Kırmızı elbiseliler denmiştir. Hamdullah Müstefvî-yi Kazvinî, *Târîh-i Güzide*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 254.

⁴⁴ Taberî, *age*, C. IX, s. 80, İng. Trc., C. XXXIII, s. 137.

⁴⁵ el-Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, s. 583, İng. Trc., s. 1249.

BİR ORTA ÇAĞ MAHKEMESİ: AFŞİN'İN YARGILANMASI

Mâzyâr'ı sıkıştırarak ele geçirmeyi başardı.⁴⁶ Taberî'nin bir diğer rivayetinde olay şöyle gelişti: Mâzyâr günlerden bir gün avlanmaya çıkmıştı. Bu sırada birkaç Arap süvari onun olduğu yere geldi ve kendisini esir aldı. Sarayına zorla giren süvariler burada ne varsa yağmaladılar. Bir başka rivayette ise Mâzyâr avlanmakta iken kendisini süvariler yakalayıp esir aldılar onu getirip Abdullah b. Tâhir'e teslim ettiler. Abdullah Mâzyâr'a Afşin'in mektuplarını ortaya çıkardığı takdirde Halife Mu'tasım'a başvurarak kendisinin bağışlanması için çabalayacağına dair söz verdi. Ek olarak Mâzyâr'a Afşin ile yazıştığına dair kayıtların olduğunu öğrendiğini de söyledi. Mâzyâr nihayetinde gerçeği kabul etti. Mektuplar arandı ve bulundu. Çok sayıda mektup ortaya çıkmış oldu. Abdullah b. Tâhir, Mâzyâr ile birlikte bu mektupları İshak b. İbrahim'e teslim etti. İshak mektupların doğrudan Emîrül-mü'minine teslimi hususunda tembihlendi. Görevini yerine getiren adam mektupları doğrudan halifeye teslim etti. Halife bir süre sonra Mâzyâr'ı mektuplar hakkında sorgulamaya başladı. Ancak Mâzyâr mektuplarla alakalı herhangi bilgi sahibi olmadığını söyledi ve iddiaları reddetti. Halife Mu'tasım bunun üzerine Mâzyâr'ın ölene dek dövülmesini emretti. Naaşı Bâbek'in yanına asıldı.⁴⁷

Mes'ûdî'nin anlatımında Halife, isyan eden Mâzyâr'a haber göndererek huzura gelmesini istedi. Mâzyâr bu teklifi reddetti. İsyancıyı bastırması hususunda görevlendirilen Abdullah b. Tâhir amcası Hasan b. Hüseyin'in onun üzerine gönderdi. İki taraf arasında çok sayıda çarpışma yaşandı. Günlerden bir gün ava çıkan Mâzyâr esir alındı ve Sâmerâ'ya gönderildi. Burada konuşan isyankâr adam, Afşin'in kendisini üzerinde uzlaştıkları dinî bir husus noktasında isyana teşvik ettiğini ikrar etti. Afşin, Mâzyâr Sâmerâ'ya gelmeden evvel tutuklanmıştı. Şehre getirilen adam ölene dek dövüldü. Naaşı Bâbek'in yanına asıldı.⁴⁸

Ya'kûbî'nin rivayetinde Mâzyâr iyice güçlendikten sonra ilk zamanlarda kullandığı Müminlerin emîrinin mevlâsı ibaresini terk ederek Müminlerin emîrinin ortağı unvanını kullanmaya başladı. Nihayetinde Mâzyâr'ın vaziyeti açık bir isyana dönüştü. Afşin bu süreçte onunla yazışmış ve isyana teşvik ederek hilâfete bağlı olmaması gerektiğini kendisine beyan etmişti. Bunun üzerine Halife Mu'tasım Muhammed b. İbrahim'i Mâzyâr üzerine gönderdi. Ayrıca Abdullah b. Tâhir'e mektup göndererek orduya destek olması gerektiğini beyan etti. İttifak orduları Mâzyâr'ı muhasara altına aldı. Nihayetinde Mâzyâr bir gece dışarıya çıkarak Abdullah'ın akrabalarından birine teslim oldu. 226 (840-841) yılında Sâmerâ'ya gönderildi. Kırbâçlanarak öldürülen Mâzyâr'ın naaşı Bâbek'in yanına asıldı.⁴⁹

Belâzürî'nin rivayetine göre olay şöyle gelişmişti: Mâzyâr kafir oldu ve ihanet etti. Bunun üzerine Halife, Horasan, Rey, Kûmîs ve Cürçân valisi Abdullah b. Tâhir'e mektup yazıp onunla savaşmasını emretti. Abdullah, amcası Hasan b. Hüseyin'i Horasan askerlerinin başında ona karşı gönderdi. Halife ayrıca Muhammed b. İbrahim b. Mus'ab'ı muharebe için görevlendirmişti. İki ordu Taberistan'da buluşunca, Mâzyâr'ın kardeşi Kûhyâr b. Kârin ittifak ordusuna haber yollayıp kardeşine karşı onlarla beraber olduğunu bildirdi. Kûhyâr, kardeşinin kendisini hakir görmesinden dolayı ona kin besliyordu. Bunun üzerine Hasan, Kûhyâr'a yazdığı mektupta pusu kuracağı yeri ona bildirdi. Kûhyâr da kardeşi Mâzyâr'ı Hasan sana emân vermek için çağırıyor ve seninle konuşmak istiyor diye kandırdı. Kardeşinin bu sözleri üzerine Mâzyâr Hasan'ın yanına gitmek üzere yola çıktı. Hasan'ın pusu kurduğu yere yaklaşınca, Kûhyâr kardeşinin gelişini Hasan'a gizlice haber verdi. Bunun üzerine Hasan ortaya çıktı ve Mâzyâr'ın üzerine yürümeye başladı. Mâzyâr kaçmak istedi ancak yakalanarak 225 (839-840) yılında Sâmerâ'ya götürüldü. Mu'tasım'ın önünde kamçlandı. Kamçılanma bitince öldü. Cesedi Sâmerâ'da Bâbek ile birlikte tepede asıldı.⁵⁰

4. Afşin'in Tutuklanması ve Yöneltilen Suçlamalar

Abbâsî idaresinde elde ettiği başarılar malum olan Afşin için rüzgâr, yukarıda zikrettiğimiz olayların tesiriyle tersine döndü. Sâmerâ'nın gözdesi kısa sürede birçok ithamla yüzleşirken yöneltilen suçlamaların Halife nezdinde yankı bulması da uzun sürmedi. İlk olarak muhafız alayındaki görevinden alınan Afşin'in yerine İshak b. Yahyâ b. Muâz getirildi.⁵¹ Görevden alınmasını müteakiben hapsedildi ve içerisinde mahkeme sürecinin de olduğu son bir yıllık zaman dilimi başlamış oldu (H. 4 Zilkade 225-M. 5 Eylül 840).⁵²

Mâzyâr meselesi henüz net değilken Afşin tam olarak neyle suçlandı da hapsedildi? Bu hususta özellikle Taberî'nin aktardığı çeşitli gerekçeler bulunurken gerek mahkeme süreci gerekse tutuklanmadan evvel Afşin'i felakete sürükleyen iki kişinin öne çıktığını görmekteyiz: Abdullah b. Tâhir ve Ebî Duâd. Türk komutana açıktan düşmanlık yapan ikiliden Horasan valisi olan Abdullah b. Tâhir'in Afşin'e niçin düşmanlık beslediğini anlatık. İkili Horasan'ı paylaşmıyordu ve bu yüzden aralarında ciddi bir rekabet söz konusuydu. Bu anlaşmazlığın çıkış

⁴⁶ Taberî, *age*, C. IX, s. 80-81, İng. Trc., C. XXXIII, s. 138-139.

⁴⁷ Taberî, *age*, C. IX, s. 99-100, İng. Trc., C. XXXIII, s. 171-172.

⁴⁸ el-Mes'ûdî, *Mürüccü'z-Zehab ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, s. 473-474.

⁴⁹ el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, s. 583, İng. Trc., s. 1249.

⁵⁰ el-Belâzürî, *age*, s. 387-388.

⁵¹ Taberî, *age*, C. IX, s. 103, İng. Trc., C. XXXIII, s. 179; İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XI, s. 98.

⁵² Taberî'nin anlatımına göre Afşin, Mâzyâr'ın Sâmerâ'ya geliş tarihi olan 5 Zilkade 225'den bir gün önce hapsedilmiştir. Taberî, *age*, C. IX, s. 103-104, İng. Trc., C. XXXIII, s. 180. Ya'kûbî'de aktarılan Mâzyâr getirildiğinde Afşin hapisteydi ifadesi bilgiyi doğrulamaktadır. el-Ya'kûbî, *Târihu'l-Ya'kûbî*, s. 583, İng. Trc., s. 1249.

noktası olarak verilebilecek en güzel örnek Afşin'in Bâbek ile mücadele ederken Üsrüşene'ye gönderdiği iddia edilen paranın Abdullah b. Tâhir tarafından yakalanması oldu. Rivayete göre günlerden bir gün Abdullah ile Afşin'in gizlice gönderdiği kafile arasında şunlar yaşandı:

"Afşin yanında toplanan hediyeye malları (paraları) adamlarının bellerine kuşandıkları kemerler içerisine koyarak Üsrüşene'ye gönderirdi. Bir defasında çok miktarda yüklü bir mal göndermiş, adamları bu mallar ile birlikte Nisâbü'r'a kadar gelmişlerdi. Bunu öğrenen Abdullah ise onların yanına gelerek üzerlerini aradı ve bellerine kuşandıkları kemerlerin içerisindeki paraları buldu. Bunun üzerine onlara: "Bu paraları nereden buldunuz?" diye sordu. Onlar da cevaben: "Bunlar Afşin'e verilen hediyelerdir, bu paralar onundur." diye cevap verdiler. Abdullah: "Siz yalancısınız! Kardeşim Afşin bunca parayı bu yolla göndermek istese, bunları yola çıkardığını bir mektupla bana bildirirdi ki ben de böylesi bir kafileyi korumak için hazırlık yapayım. Zira bu büyük bir para. Siz hırsızınız" dedi. Abdullah b. Tâhir bu paraları ellerinden alıp kendi askerleri arasında dağıttı ve adamlarının söylediklerini Afşin'e bir mektupla bildirdikten sonra da şunları ekledi: "Senin bu kadar yüklü bir malı (parayı) refakat etmem kastıyla haber vermeden göndereceğini kabul edemiyorum. Mallar gerçekte senin değilse sorun yok, zira ben bu parayı Mü'minlerin emirinin her yıl gönderdiği ücrete karşılık askerlerim arasında dağıttım ancak adamlarının iddia ettiği gibi mallar gerçekten sana aitse, Mü'minlerin emirinin bana göndereceği parayla senin paramı hemen öderim. Kaldı ki aksi halde dahi bu mallara herkesten önce Mü'minlerin emri lâyuktur. Ayrıca ben el koyduğum bu malları, askerlerimi Türk memleketlerine göndermek istediğim için onlar arasında dağıttım." Bunun üzerine Afşin de Abdullah b. Tâhir'e bir mektup yazarak: "Benim ve Mü'minlerin emirinin malları aynı şeydir (birdir)" dedi ve ondan adamlarını serbest bırakmasını istedi. Abdullah da Afşin'in bu isteğini yerine getirdi. İşte bu hadise ikilinin arasına soğukluk girmesine sebep oldu."⁵³

Mesleği kadılık olan Ebî Duâd'ın Afşin'e hasımlığının net bir gerekçesi olarak verilebilir mi bilmiyoruz lâkin İbn Hallikân'ın aktardığı bir anekdota göre Afşin, günlerden bir gün Ebî Duâd'ın yakın arkadaşlarından Ebû Dülef el-Kâsım İbn İsâ'yı tertip ettiği entrika sonucu idam etmek üzere tutuklamış, durumdan haberdar olan Ebî Duâd ise Afşin'e Halife Mu'tasım'ın sözüdür deyip yalan söyleyerek arkadaşını kurtarmıştı. Bununla da yetinmeyen Ebî Duâd, bizzat Halife Mu'tasım'a giderek Afşin'i şikâyet etmiş, Türk komutan bu yüzden ciddi bir azar işitmişti.⁵⁴ Görünen o ki ikilinin arasında geçmişe dayanan bir husumet söz konusuydu.

İkilinin Afşin'e düşmanlıkları vaki olmakla birlikte başta Mengü Çür ve Mâzyâr meselesi Afşin'in tutuklanması için gayet yeterli sebeplerdi. Hakkında söylenenlerden sonra Halife Mu'tasım'ın gözünden düştüğünü ve sorun yaşayacağını anlayan Türk komutan, sözde bir plan tertip etmeye karar verdi. Afşin, yaptığı tertibe göre Dicle yoluyla Musul'a kaçacak, buradan Hazar ülkesine uzanacak uzun bir yolculuğa çıkarak Sâmerâ'yı terk edecekti. Daha sonra ilk planın zor olduğuna kanaat getirerek Mu'tasım ve önde gelen komutanların katıldığı bir ziyafet tertip etmeye karar verdi ki burada misafirlerin hepsini zehirleyecek, ardından Irak'ı yine Dicle yoluyla terk edecek, Ermeni coğrafyasını aşacak buradan Hazar ve Türk ülkelerine nihayetinde Üsrüşene'ye ulaşacaktı.⁵⁵

Tertip edilen plan adamlarından biri tarafından ifşa edilince Afşin açısından mahkumiyetin kapıları ardına kadar aralanmış oldu. Afşin'in maiyetinden Vacan el-Üsrüşenî isimli adam nöbet esnasında arkadaşlarına planın mantıklı olmadığını söyleyince bu sözler Afşin'in kulağına gitti. Duydukları karşısında öfkelenen Türk komutan, Vacan hakkında tehditkâr ifadeler kullandı. Bu sırada olan bitene şahitlik eden bir başkası da Afşin'in sözlerini Vacan'a aktardı. Canının tehlikede olduğunu düşünen Vacan el-Üsrüşenî korkuya kapılarak derhal Mu'tasım'ın yanına gitti. Kendisini karşılayan İtâh (el-Hazârî) aracılığıyla Halifeye haber gönderdi. Halifenin müsait olmadığı ve sabah gelmesi gerektiğine dair cevabına rağmen ısrarla çok önemli şeyler söyleyeceğini ifade ederek sabah gelmek için geri dönerse öldürüleceğini dile getirdi. Bunun üzerine Halifenin de emriyle geceyi İtâh'ın yanında geçiren Vacan, sabah olunca tüm bildiklerini Mu'tasım'a anlattı. Duydukları karşısında Afşin'i huzuruna çağırılan Mu'tasım tutuklama emrini burada verdi.⁵⁶ Müteakiben Abdullah b. Tâhir'e haber gönderen Halife Afşin'in oğlu Hasan b. Afşin'in tutuklanmasını istedi. Abdullah da emri yerine getirerek Hasan'ı tutukladı.⁵⁷ Kaynakta tutuklanmasına sebep olan olay olarak yukarıdaki vakıya anlatılır. Şimdi tertip edilen mahkemede kendisine yöneltilen suçlamalara bakalım.

4.1. İki Soğdu Adamın Kırbaçlanması İddiası

Afşin, Halife Mu'tasım'ın emriyle minare şeklinde bir hapisaneye atıldı. Burada yalnızca Afşin'in oturmasına müsaade edecek kadar bir yer vardı. Mâzyâr'ın da gelişiyile hakkındaki suçlamalara yanıt vermesi istenen Afşin, buradan çıkartılarak heyetin ve şahitlerin olduğu yere getirildi. Kurulan mahkemede Kadı Ebî Duâd, idareci Vezir Muhammed b. Abdülmelik ez-Zeyyât ve görevi belirtilmeyen İshak b. İbrahim b. Mus'ab vardı. Bu

⁵³ Taberî, *age*, C. IX, s. 104-105, İng. Trc., C. XXXIII, s. 180-182.

⁵⁴ İbn Hallikân, *Veşeyâtü'l-A'yân (Biographical Dictionary)*, C. I, Translated From the Arabic by: Mac Guckin De Slane, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, London 1843, s. 62-63.

⁵⁵ Taberî, *age*, C. IX, s. 105-106, İng. Trc., C. XXXIII, s. 182-183; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 307

⁵⁶ Taberî, *age*, C. IX, s. 106-107, İng. Trc., C. XXXIII, s. 184-185.

⁵⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 307-308; Ebû Zeyd Velîyüddin Abdurahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tünisî (İbn Haldûn), *Kitâbü'l-İber Dîvânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarahüm min Zevî's-Sultânî'l-Ekber*, C. III, Matbaatü'l-Bulak, Kahire 2000, s. 335.

BİR ORTA ÇAĞ MAHKEMESİ: AFŞİN'İN YARGILANMASI

isimlerin haricinde şahit olarak Mâzyâr b. Kârîn, Mûbez, Soğd meliklerinden Merzubân b. Türkeş ve Soğd taifesinden iki kişi vardı.⁵⁸

Zeyyât evvela Soğd eşrafından iki kişiyi çağırdı ve üzerinde eski püskü elbiseler bulunan bu iki adama sizlere ne oldu diye sordu. Elbiselerini sıyırarak sırtlarını gösteren iki adamın sırtlarında deri namına bir şey kalmamıştı. Kemikleri gözüküyordu. Zeyyât bu defa Afşin'e dönerek bu iki adamı tanıyor musun diye sordu. Türk komutan yanıt olarak bu iki kişiyi tanıdığını, onların imam ve müezzin olduğunu, Üsrûsene'de bir mescit inşa ettiklerini, bu yüzden ikisine de ayrı ayrı biner kırbaç vurduğunu, zira Soğd meliki ile her kavmin kendi dininde özgür olacağı şeklinde bir anlaşma yaptığını, oysa bu adamların yerel halka ait bir ibadethaneye girerek burada bulunan putları dışarıya atıp burayı mescit haline getirdiğini ve insanların kutsal mekanlarına zarar verdiğini ve bundan dolayı biner kırbaç cezaya çarptırıldıklarını söyledi.⁵⁹

Taberî'nin rivayet ettiği vakıa geç dönem müellifleri tarafından doğrulanmakta, ufak nüans farklılıklarıyla tekrar edilmektedir. Belli ki burada niyet -diğer suçlamalarda da görüleceği üzere- Afşin'i Müslümanlara saldıran ve küfrü muhafaza eden bir kimliğe büründürme gayretidir. İlgili diyalogda dikkati çeken husus, rivayette beyan edilen biner kırbaç cezasıdır. Bu denli ağır bir cezayla yüzleşen kimselerin hayatta kalabilme ihtimali ne denli gerçekçidir, bu husus tartışmaya açıktır.

4.2. Afşin'in Evinde Bulunan Kitap ve Murdar Et Yediği İddiası

Birinci soruyu müteakip Zeyyât bu defa Afşin'in yanında bulundurduğu, kapağı muhtelif cevherlerle süslenmiş, muhtevasında küfür olan kitabın ne olduğunu sordu. Afşin cevap olarak kitabın babasından miras kaldığını, içerisinde İran adabına yönelik bilgiler bulunduğunu söyledi. Kitabın içinde küfür olduğu malumatı hakkında ise bunlarla ilgilenmediğini, maksadının yalnızca adaba yönelik bilgiler olduğunu, küfür olan kısımları silme ihtiyacı hissetmediğini beyan etti. Ardından kitabın üzerindeki ziynetin sonradan eklenmediğini, bulduğu andan itibaren öyle olduğunu ve silmek için bir gerekçe görmediği söyledi. Bu durum beni dinden çıkartmaz diyerek sözünü tamamladı.⁶⁰

Afşin'in sözünü tamamlamasının ardından söz alan Mûbez, Afşin hakkında ağır ithamlarda bulunarak onun boğularak öldürülmüş hayvan eti yediğini, dini vecibe gereği kesilerek yenilmesi gereken etin çok sert olduğunu söylediğini beyan etti. İfadesine devam eden Mûbez şunları söyledi: *"O (Afşin) her Çarşamba bir kara koyun öldürür, kılıcıyla onu ortadan ikiye ayırır, kesilen iki parça arasında yürür ve nihayetinde bu hayvanın etini yerdi. Üstelik kendisi bir gün bana Müslümanları kastederek ben bu insanlar yüzünden normal şartlarda ikrah ettiğim pek çok şeyin içerisine düştüm; onlar yüzünden yağ yedim, deveye bindim, çarıklar giydim. Ancak şu ana kadar benden hiç kul düşmedi dedi. Üstelik o asla kendisini traş etmedi ve sünnet olmadı."*⁶¹

Bu sözler üzerine Afşin heyetkilerle dönerek sonradan Müslüman olan Mûbez'in ne denli güvenilir biri olduğunu sordu. İnsanların kendisine çok fazla güvenmediği yanıtını aldıktan sonra sözlerine devam eden Türk komutan, zamanında Mûbez'e Acem ehline duyduğu muhabbet başta olmak üzere bazı konularda halis düşüncelerini sır olarak verdiğini, söylediklerinin hiçbir tanesinde gizlice takip edebilecek bir durumunun olmadığını ancak onun sırları ifşa edebilecek kadar güvensiz biri olduğunu, bu yüzden sözü muteber olmayanın şahitliğinin geçersiz olacağını beyan ederek bu hususta savunmasını tamamladı.⁶²

Afşin mahkemenin bu safhasında bizzat heyetin lideri Zeyyât ve sonradan Müslüman olduğu vurgulanan Mûbez tarafından yöneltilen suçlamalara yanıt vermiştir. Bu ithamlarda iki maksadın olduğu kanaatindeyiz. Birinci maksat Afşin'in Müslümanlığına şerh düşmek, onun bu husustaki yanlışlarını aşikâr etmektir. Zira Afşin biri ayetle haram olduğu sabit iki hususta suçlanmaktadır. İlk itham mahrem bölgelerin traş edilmemesi ve sünnet hususudur. Bu hususlar hakkında muhtelif hadisler bulunuyor olup her iki meselenin de farz olmadığı, bir takım İslâm alimlerine göre vacip bazılarına göre ise sünnet olduğu beyan edilmiştir. Ancak boğularak yenilen hayvan eti, Mâide Suresi'nin üçüncü ayetinde beyan edildiği üzere açıkça haram kılınmıştır.⁶³ Şüphesiz haramda sabit olma vurgusu Afşin için İslâm kaynaklarında beyan edilen küfrün ortağı suçlamasını beraberinde getirmiş, bu

⁵⁸ Taberî, *age*, C. IX, s. 107, İng. Trc., C. XXXIII, s. 186; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 308; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 62, Tr. Trc., C. VI, s. 449; ez-Zehabî, *age*, C. XXIII, s. 18; İbn Haldûn, *age*, C. III, s. 335. Hakkı Dursun Yıldız'ın ifadesiyle mahkeme heyetinden İshak b. İbrahim, Afşin'in baş düşmanlarından Abdullah b. Tâhir'in akrabası, Ebî Duâd ise rakibi idi. Hülâsa bu adamların adil bir karar almaları pek mümkün değildi. Yıldız, *agm*, s. 18.

⁵⁹ Taberî, *age*, C. IX, s. 107, İng. Trc., C. XXXIII, s. 186-187; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 308-309; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 62, Tr. Trc., C. VI, s. 449; ez-Zehabî, *age*, C. XXIII, s. 18; İbn Haldûn, *age*, C. III, s. 335.

⁶⁰ Taberî, *age*, C. IX, s. 107, İng. Trc., C. XXXIII, s. 187-188; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 308-309; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 62-63, Tr. Trc., C. VI, s. 449-450; ez-Zehabî, *age*, C. XXIII, s. 19; İbn Haldûn, *age*, C. III, s. 335.

⁶¹ Taberî, *age*, C. IX, s. 107-108, İng. Trc., C. XXXIII, s. 188.

⁶² Taberî, *age*, C. IX, s. 108, İng. Trc., C. XXXIII, s. 188.

⁶³ Murdar hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkası adına kesilmiş, boğulmuş, vurularak öldürülmüş, yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanarak öldürülmüş hayvanlarla -henüz canı çıkmadan yetişip kestiklerinizin dışında- yırtıcıların yediği hayvanlar, dikili taşlar önünde (sunaklarda) boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla paylaşılan size haram kılındı. <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri>

itham İslâm müellifleri tarafından benimsenmiştir. Bu hususta verilebilecek en güzel örnek Beyhakî'de bulunmaktadır. Beyhakî, Afşin ile alakalı bir mesel anlatacağı zaman onun için yarı kâfir gibi ilginç bir unvan kullanmaktadır.⁶⁴ Aynı şekilde Afşin hakkında yazdığı kahramanlık şiirleriyle tanıdığımız Ebû Temmâm da onun iki dinli olduğunu beyan eden şu mısraları yazmıştır:

مكرا بني ركنيه الا انه وطد الاساس علي شفير هار
حتي اذا ما الله شق ضميره عن مستكن الكفر والاصرار

Kurnazlıkla (inancının) her iki dayanağını da inşa etti, ne var ki temelini çürük bir zemine oturttu, oysa sonunda Allah onun kalbini yarıp içinde gizlediği küfrü ve (küfürdeki) ısrarını ortaya çıkardı.⁶⁵

İkinci hedef ise yapılan Acem vurgusuyla kökleri geçmişe dayanan Arap-Acem rekabeti hatta hasımlığı meselesinde Afşin'i karşı saflarda konumlandırabilme gayretidir. Bilindiği üzere Abbâsî ihtilalinde oldukça önemli rol oynamasına rağmen arzu ettiklerini bir türlü elde edemeyen Acem unsur ile Abbâsîlerin mücadelesi uzun süre devam etmiştir. İhtilalin simgesi addedilen Ebû Müslim Horasânî'nin Halife Mansûr tarafından katledilmesiyle başlayan mücadele, Halife Emîn ve Me'mûn mücadelesinde İmam Rıza'nın veliaht gösterilmesinin de etkisiyle çıkan olaylardan sonra İmam Rıza'nın öldürülmesiyle devam etmiş ve İran asıllı Bermekîlerin ortadan kaldırılması meselesinde zirve yapmıştır. Arapların tüm gayretleriyle elde ettikleri başarılarla rağmen Acem unsurun günün birinde Arap devletini yıkıp Acem devletini kuracağına dair İranî ülkü ve Arabî korku Orta çağ kaynaklarında muhtelif liderlerin şahsında defalarca somutlaşmıştır.⁶⁶ Kaldı ki birazdan aktaracağımız İbn İsfendiyâr'ın rivayetinde bu durumun açıkça dile getirildiği görülecektir.

4.3. Üsrûşene Halkının Afşin'e Hitabı İddiası

Mûbez'in ithamlarının ardından söz Merzubân b. Türkeş'e geldi. Evvela Afşin'e bu adamı tanıyıp tanımadığı soruldu. Afşin, Merzubân'ı tanımadığını söyledi. Aynı soru Merzubân'a sorulduğunda bu adam Afşin'i tanıdığını söyledi. Ardından Afşin'e bakarak gerçeği daha ne kadar gizleyeceğini sordu. Afşin: *"Ey uzun sakallı! Ne diyorsun?"* diye yanıt verince Merzubân: *"Kendi memleketinin ahalisi yazdıkları mektuplarda sana ne diye hitap eder?"* diyerek çıkıştı. Afşin yanıt olarak: *"Babama ve dedeme nasıl ediyorlarsa"* deyince, Afşin'den bunu açıklaması istendi. Afşin ısrarlara rağmen yanıt vermek istemiyordu ki tekrar söz alan Merzubân: *"Üsrûşene dili ile şöyle şöyle yazmazlar mı?"* dedi. Afşin: *"Evet, öyle yazarlar."* dedi. Merzubân söyleneni Arapçasını açıklayarak bu hitabın: *"Kulu falanca filancanın oğlundan ilâhların ilâhına"* anlamına gelip gelmediğini sordu. Afşin bunu onaylayınca ez-Zeyyât oldukça öfkeleni. Zeyyât'a göre bir Müslüman kendisini bu şekilde tarif edemezdi. Böylesi bir çağrı ilahlık iddiasında bulunan firavunun hasletiydi. Zeyyât'ın itirazına hak veren Afşin cevap olarak: *"Bu insanlar atalarımıza ve Müslüman olmadan evvel bana böyle hitap ediyorlardı. Neticede ben de kendimi onlara karşı küçültüp bana olan itaatlerine hâlel getirmek istemedim. Bundan dolayı böyle hitap etmelerine itiraz etmedim"* dedi.⁶⁷ Afşin'in cevabına öfkelenen İshak b. İbrahim ile Afşin arasında bir atışma yaşandı ve Merzubân'ın sorusu neticelendi.

Merzubân'ın iddialarıyla alakalı dikkat çeken hususlardan biri Afşin'in kendisini tanınamasıdır. Türkeş unvanından Türkiş kökenli olduğu anlaşılan Merzubân için Soğd meliklerinden biri ifadesi kullanılmaktadır. Melik olması hasebiyle idareciye nasıl hitap edildiği meselesine hâkim olması oldukça muhtemeldir. Üstelik Merzubân'ın sözlerine karşı çıkmadığı görülen Afşin, başından geçenleri itaat zincirinin kırılmaması gibi siyasi bir sebeple izah etmeye çalışmıştır. Çalışmanın başında da belirttiğimiz gibi Afşin'in babası Kâvûs, zamanında Halife Me'mûn tarafından kendisinden sonra yerine Haydar'ın geçmesi şartıyla affedilerek Üsrûşene'ye yollanmıştır. Anlaşılan Afşin'in Abbâsî Devleti'ne katıldığı zaman ile tutuklandığı tarih arasında geçen yirmi yıla yakın süre zarfında babası ölmüş, Afşin Üsrûşene'nin gerçek lideri olmuştur. Bu süre zarfında memleketini uzaktan idare etmek zorunda kalan Türk komutanın tercihinin, henüz tam manada İslâmlaşmayan Mecûsî

⁶⁴ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i Beyhakî, *Târih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügâl, Haz. Hicabi Kırılğaç, TTK Yay., Ankara 2019, s. 156.

⁶⁵ Sait Uylaş, "Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Bir Türk Komutan Afşin", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, Erzurum 2005, s. 100.

⁶⁶ Bu hususa verilebilecek en güzel örnek elbette Bâbek ve Mâzyâr'ın isyanlarıdır. Abbâsîlerin bu hususta en ufak söylemi dahi doğrudan küfürle eşdeğer görmeleri, Afşin'e yöneltilen sorularda, kısacası Afşin'in şahsında somutlaşmaktadır. Ancak bu mefhumun sonraki yüzyıllarda da bitmediği, Deylem coğrafyasından çıkarak Abbâsîleri tehdit eden Merdâvîc b. Ziyâr'a atfedilen iddialarda açıkça görülmektedir. Buna göre Merdâvîc, kısa sürede Acem ideolojisini ön plana çıkartmıştır. Bu adam çevresinde bulunanlara sürekli Bağdat'a yürüyerek Arap devletini yıkıp yerine Acem devletini kuracağını söylüyor, altın ve mücevherlerle süslenmiş Kısa taçlarından takıyor, yine altından yapılmış tahtlara otururken emirlerini ise gümüşten yapılmış alçak bir tahta oturtuyordu. Bağdat'a hareket etmeyi planladığı M. 935 tarihinde eşrafından birine gönderdiği mektupta kendisinden önce Bağdat'a gittiğinde Medâin'de bulunan Sâsânî sarayını kendisi için hazırlamasını dahi emretmişti. (Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yakûb b. Miskevevh el-Hâzin, *Tecâribü'l-Ümem*, C. I, Şirket el-Müdüin el-Saniyye, 1914, s. 302-303; İng. Trc. The Experiences of the Nations, Translated From the Arabic by H.F. Amedroz and D.S. Margoliouth, IV, Basil Blackwell, London 1921, s. 341; Tr. Trc. Kıvameddin Burslan, *Yayına Hazırlayanlar Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul*, TTK Yay., Ankara 2016, s. 297-298; İbnü'l-Cevzi, *age*, C. XIII, s. 338-339; ez-Zehebî, *age*, C. XXXIII, s. 21.)

⁶⁷ Taberî, *age*, C. IX, s. 108-109, İng. Trc., C. XXXIII, s. 189-190; Sibt İbnü'l-Cevzi, *age*, C. XIV, s. 309; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 63, Tr. Trc., C. VI, s. 450-451.

adetlerinin hüküm sürdüğü Üsrüsenelilere tevcih ettiği siyasal açıdan makul, dinî noktada ise küfre karşılık gelen bir imtiyazla eşdeğer olduğu görülmektedir.

4.4. Afşin'in Mâzyâr'ı İsyana Teşvik Ettiği İddiası

Merzubân b. Türkeş'in ardından Afşin ile yüzleşen bir diğer isim Mâzyâr olmuştur. İlk olarak Afşin'e Mâzyâr'ı tanıyıp tanımadığı suali yöneltilmiş, Afşin'in hayır cevabından sonra bu defa aynı soru Mâzyâr'a sorulunca tutsak lider Afşin'i tanıdığını beyan etmiştir. Bunun üzerine söz alan Zeyyât, Afşin'e sual olarak Mâzyâr'a mektup yazıp yazmadığını sormuştur, Türk komutan hayır cevabını vermiştir. Bu kez aynı soruyla yüzleşen Mâzyâr, mektup yazanın Afşin değil kardeşi Hâş olduğunu, üstelik mektubun kendisine değil kardeşi Kûhyâr'a yazıldığını söyleyerek içeriği hakkında şunları söylemiştir:

*"Bu halis dine (Mecûsîlik) senden, benden ve Bâbek'ten başka yardım edecek kimse yoktur. Bâbek'e gelince, onun ölümüne kendi ahmaklığı neden oldu. Bunu önlemek için uğraştım ancak onu aptalca hareket etmesi kendisini ölüme sürükledi. Eğer Halîfeye isyan edersen yardımına benden başka kimse gelmez. Şu anda süvariler, kahraman ve korkusuz birlikler benimle beraber bulunmaktadır, kaldı ki ben de sana karşı gönderilirim mücadele edecek üç gruptan başka -Araplar, el-Megârîbe ve Türkler- kimse kalmayacak. Araplara gelince, onlar köpek gibidir, önüne bir ekmek kırıntısı atar, kafasına değnek vururum. Sineklerle yani Megaribelere gelince, onlar baş yiyicilerdir. Şeytanın çocukları yani Türkler ise kısa süre içerisinde oklarını bitirirler. Daha sonra süvariler müşterek bir hareketle üzerlerine hücum edecek ve onları son adama kadar yok edecektir. Böylece din Acemlerin dönemindeki haline dönmüş olur."*⁶⁸

Mâzyâr'ın söylediklerini yalanlayan Afşin, kardeşinin yazdığı iddia edilen bir mektuptan kendisinin sorumlu tutulamayacağını söyledi. Buna müteakip Mâzyâr'ın güvenini temin edecek şekilde mektup yazsaydı dahi bunun maksadının düşmanı farkında olmadan onu yakalayıp Halifenin huzuruna çıkarmak olacağını, bu sayede Abdullah b. Tâhir'in elde ettiği gibi gerekli itibara kavuşabileceğini ekledi. Afşin'in sözleri dolayısıyla öfkelenen Ebî Duâd sinirle Afşin'e karşı çıkınca ikili arasında tartışma yaşandı ve bu safha da tamamlanmış oldu.⁶⁹

Mahkemenin bu safhasında Mâzyâr isyanına Afşin'in teşviki hususunda bir iddia ortaya atılmıştır. Afşin'in tutuklanma sürecine katkıda bulunan, Halife ile arasının bozulmasına neden olan en önemli vakialardan Mâzyâr isyanına Afşin'in dahli hususundaki temel görüş, Türk komutanın Abdullah b. Tâhir'i saf dışı bırakıp Horasan'ı ele geçirme arzusuyla isyana destek verdiğidir. Taberî'nin rivayetini yukarıda beyan etmiştik. Ancak Taberî'nin rivayetinde bir sorun vardır. Müellif Mâzyâr'ın yakalanmasını farklı rivayetler üzerinden aktarırken bir yerde Afşin'in mektup yazdığı ikrar etmekte diğer yerde ise Mâzyâr'ın mektup iddiasını reddettiğini söylemektedir.⁷⁰

Ya'kûbî'nin rivayetinde Mâzyâr şehre getirildiğinde hapiste olan Afşin, Ebî Duâd'ın emriyle isyancının karşısına getirilmiştir. Bu sırada Mâzyâr'a Afşin işaret edilerek seni isyana teşvik eden adam işte budur denilince öfkelenen Türk komutan şunları söylemiştir: *"Vallahi, yalan alelade kimselerde bile çirkindir, kaldı ki bir Hükümdara yaraşsın! And olsun ki yalanın seni ölümden kurtarmayacak; öyleyse onu hayatının mührü haline getirme!"* Mâzyâr cevap olarak: *"Allah şahidim, o bana ne mektup yazdı ne de haber gönderdi; ancak, benim vekilim Ebû'l-Hâris ona yaklaştığında kendisini ikramla karşıladığını bana söyledi"* demiştir. Bunun üzerine Afşin hapse geri gönderilirken Mâzyâr dövülerek öldürülmüştür.⁷¹ Daha geç dönem kaynaklarından İbn Tağrîberdî,⁷² Zehebî,⁷³ ve İbnü'l-Cevzî⁷⁴ Afşin'in mektup göndererek isyana teşvik ettiğini ikrar ederken, Sibt İbnü'l-Cevzî⁷⁵ ve İbnü'l-Esîr⁷⁶ ihtilaf açıkça dile getirilmektedir.

Bu hususta yaşananları diğer kaynaklardan daha farklı şekilde, daha doğrusu daha tafsilatlı şekilde aktaran yegâne müellif İbn İsfendiyâr'dır. Müellifin rivayetine göre ele geçirilen Mâzyâr, Abdullah b. Tâhir tarafından Halifenin şefaatinin alınacağı teminiyle teselli edilmeye çalışılmış, yolculuk esnasında kurulan bir içki sofrasının da etkisiyle gerçeği söyleyeceğine dair söz vermişti. Mâzyâr'ın anlattığına göre Afşin, Bâbek ve Mâzyâr arasında gizli bir anlaşma vardı. Bu anlaşmada amaç Arap imparatorluğunu yıkıp yerine Acem İmparatorluğu kurmaktı. Bu bilgileri verdikten sonra bir süre önce kendisine yeni bir haber geldiğini söyleyen Mâzyâr, Afşin'in niyetinin Mu'tasım ve oğulları Hârûn ile Ca'fer'i öldürmek olduğunu, Türk komutanın bu amaçla Halife ve oğullarını tertip ettiği bir ziyafete davet ettiğini söylüyordu. Bu girişimden haberdar olan Halife Mu'tasım ise yaptığı plan

⁶⁸ Taberî, *age*, C. IX, s. 109, İng. Trc., C. XXXIII, s. 190-191.

⁶⁹ Taberî, *age*, C. IX, s. 109, İng. Trc., C. XXXIII, s. 191; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 310; İbn Haldûn, *age*, C. III, s. 335; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VI, s. 63, Tr. Trc., C. VI, s. 451; ez-Zehabî, *age*, C. XXIII, s. 19-20.

⁷⁰ Taberî, *age*, C. IX, s. 99-100, İng. Trc., C. XXXIII, s. 171-172.

⁷¹ el-Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, s. 583, İng. Trc., s. 1249.

⁷² Tağrîberdî, *age*, C. II, s. 242.

⁷³ ez-Zehabî, *age*, C. XXIII, s. 17-18, 20-21.

⁷⁴ İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XI, s. 99.

⁷⁵ Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 307, 309-310.

⁷⁶ İbnü'l-Esîr, *age*, C. VI, s. 60, Tr. Trc., C. VI, s. 446.

sayesinde Afşin'i ele geçirdi. Bu süre zarfında saraya getirilen Mâzyâr'a neden isyan ettiği sorulunca bunun sorumlusu olarak Afşin'i gösterdi.⁷⁷

Anlatılardan görüleceği üzere Afşin'e bu aşamada yöneltilen suçlama diğerlerine nazaran daha siyasîdir. Afşin'in aklındaki bölge Horasan, bölgenin metbû Abdullah b. Tâhir, onun düşmanı Mâzyâr denkleminden yola çıkarak bir sonuca varan müellifler, rivayetlerini bu yönde beyan etmektedirler. Farklı bir anlatımı tercih ettiğini söylediğimiz İbn İsfendiyâr'ın rivayeti ise kendi içerisinde tutarsızlıklarla doludur. Mesela İbn İsfendiyâr'a göre Afşin Mâzyâr'a haber göndermiş, Halifeyi ele geçirmek adına plan tertip ettiğini söylemiş ancak halifenin onu nasıl ele geçirdiğine dair yaşananlar da Afşin'in gönderdiği haberde anlatılmıştır. Üstelik daha önce de söylediğimiz gibi burada da yapılan vurgu Arap devletinin yıkılıp yerine Acem iktidarının tesis edileceği üzerine olmuştur.

4.5. Afşin'in Sünnetsiz Olduğu İddiası

Afşin'e mahkemede sorulan son sorunun sahibi Ebî Duâd'dır. Kadı, Afşin'e dönerek ona sünnetli olup olmadığını sormuştur. Afşin hayır yanıtı verince Ebî Duâd: "*Sünnet olmanın İslâmiyetin tekâmülû ve necasetten beri olmak anlamına geldiğini bildiğin halde, seni bundan ne alıkoydu?*" diyerek bir soru daha yöneltti. Bunun üzerine Afşin, İslâmiyette takıyyenin olduğunu, vücudundan herhangi bir uzvunu kesmeye korktuğunu söyledi. Ebî Duâd ise yanıt olarak: "*Muharebe esnasında mızraklarla delik-deşik edilebilir, kılıç darbelerine maruz kalabilirsin. Bu durum seni muharebe etmekten alıkoymuyor da sünnet derisinin kesilmesi mi ürkütüyor?*" diye sordu. Bu soru karşısında metanetini koruyan Afşin, muharebe denilen şeyin zorunluluk olduğunu ve vaki olduğunda katlandığını ancak sünnet olmanın daha gönüllü bir teamül olup neticesinde sonunun belirsiz olduğunu üstelik sünnet olmayı terk etmenin İslâmiyeti terk etmek anlamına geldiğini bilmediğini söyledi. Bu cevabı duyan Ebî Duâd yüksek bir sesle: "*Afşin meselesi hepimize (mahkemedekileri kast ederek) aşikâr oldu. Ey Boğa, tut onu!*" dedi. Bunun üzerine Boğa elini Afşin'in kuşağına götürdü, onu tuttu ve hapishaneye geri götürdü.⁷⁸

Hatırlanacağı üzere Afşin'in sünnetsiz olduğu iddiası ilk olarak Mûbez tarafından dile getirilmiştir. Ancak Afşin orada verdiği yanıtta bu hususa değinmemiş, ilgili iddiaya burada net olarak cevap vermiştir. Taberî'nin anlatımından aktardığımız rivayete göre sonradan Müslüman olan Afşin'in sünnetsiz olması gerçeğe uygun durmaktadır. Ancak tuhaf olan şu ki aynı meseleyi İbn Hamdûn'dan rivayet eden Taberî'de Afşin'in sünnetli olduğu da söylenmiştir. Hamdûn ile sohbeti esnasında bu bilgiyi dile getiren Afşin, Ebî Duâd'ın mahkemede ki maksadının kendisini insan içinde ifşa yoluyla rezil etmek olduğu için sünnetsiz olduğunu kabul ettiğini ifade etmiştir.⁷⁹

5. Afşin'in Öldürülmesi

Mahkemesi tamamlandıktan sonra yeniden hapishaneye gönderilen Afşin, aylar boyunca burada tutuklu kaldı. Bu süre zarfında Afşin'le alakalı iki kayıt bulunurken bunlardan ilki bizzat Mu'tasım'ın emriyle oğlu Hârûn el-Vâsık'ın Türk komutana meyve götürme hadisesi ve devamında yaşananlardır. Halifenin Afşin'e muhabbetinin sürdüğüne alamet görülen bu olayda, kendisine meyve getiren Vâsık'a ricada bulunan Afşin, bazı hususlarda söyleyecekleri olduğunu ve bu yüzden Mu'tasım'ın kendisine güvendiği birisini göndermesi gerektiğini dile getirdi. Vâsık bu sözleri babasına ilettili. Halife Mu'tasım Afşin'in dileğini yerine getirerek komutanın yanına Hamdûn b. İsmâil'i gönderdi. Hamdûn, Afşin'in yanına gelince ona meramını sordu. Türk komutan kendisine isnad edilen suçlamaları asla kabul etmediğini, Halifenin bu suçları düşünmeden kabul ederek hata yaptığını, Mengü Çür'a karşı gönderilen orduya harp etme diye bir şey söylediğine dair şayia ortaya atıldığını ancak harp bilen bir adamın böylesi bir saçmalığı kabul etmeyeceğini, kendisinin hâlâ Halifenin kölesi ve sadık kulu olduğunu dile getirdi. Şikayetlerini dile getirmesini müteakip Hamdûn'a o meşhur buzağı hikâyesini anlattı ve sözlerini tamamladı.⁸⁰

Afşin'in tutukluluk dönemine dair ikinci kayıt Seâlibî'nin rivayet ettiği Türk komutan İtâh ile aralarında geçen diyalogdur. Buna göre Halife Mu'tasım günlerden bir gün İtâh'ı haber götürmek amacıyla Afşin'e göndermiş, ikili arasında şöyle bir diyalog geçmiştir: İtâh, Afşin'e: "*Ey Allah'ın Düşmanı! Ne kadar çok rezil iş yaptın, şimdi Allah'ın sana layık gördüğü hakkında ne düşünüyorsun?*" Afşin de cevaben İtâh'a: "*Ey Ebû Mansûr! Ben bir zamanlar senin bana getirdiğine benzer bir mesajla Ali b. Hişâm'a gittim ve bana dedi ki Ey Ebû Hasan! Ben de bir zamanlar böyle bir mesajla Uceyf b. Anbase'ya gittim ve bana dikkat et sana da benzer biri aynı haberle*

⁷⁷ Muhammed b. Al-Hasan b. İsfendiyâr, *The History of Tabaristan*, Translated by Edward G. Browne, Leyden: E.J. Brill İmprimerie Orientale, London 1905, s. 154-156.

⁷⁸ Taberî, *age*, C. IX, s. 110, İng. Trc., C. XXXIII, s. 192-193; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 63-64, Tr. Trc., C. VI, s. 451-452; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 310-311.

⁷⁹ Taberî, *age*, C. IX, s. 113-114, İng. Trc., C. XXXIII, s. 198-199.

⁸⁰ Taberî, *age*, C. IX, s. 112-113, İng. Trc., C. XXXIII, s. 197-198; İbnü'l-Esir, *age*, C. VI, s. 63-64, Tr. Trc., C. VI, s. 451-452; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 329-330.

BİR ORTA ÇAĞ MAHKEMESİ: AFŞİN'İN YARGILANMASI

gelecek dedi. Ben de sana aynısını söylüyorum, dikkat et!"⁸¹ ifadelerini kullanmıştır. Burada dikkat çekici olan husus, Afşin'in uyarısında haklılığıdır. Zira İtâh el-Hazârî de birkaç yıl sonra tıpkı Afşin gibi hapsedilmiş ve acılar içinde hayatını kaybetmiştir.⁸²

840 yılı Eylül ayında tutuklanmış olan Haydar b. Kâvûs dokuz-on ay hapiste kalmış, ertesi yıl mayıs ya da haziran ayında hayatını kaybetmiştir (H. Şaban 226-M. Mayıs-Haziran 841).⁸³ Türk komutanın ölümüne dair Halifenin onu aç bıraktığı ya da günde bir somun ekmek verdiği gibi rivayetler söylenegelmiştir. Ancak kaynakların hemfikir olduğu husus, ölümünden sonraki sürece dairdir. Afşin'in naaşı ölümünden sonra Bâbü'l-Âmme'ye getirilmiş, burada asılarak bir süre halka teşhir edilmiş, indirildikten sonra ise yakılarak külleri Dicle'ye dökülmüştür.⁸⁴

Taberî'deki kayda bakılırsa Afşin'in ölümünden sonra Süleyman Vehb el-Kâtib arkada bırakılan malların dökümünü yapması için Türk komutanın Matîrâ'daki evine gönderilmiştir. Süleyman burada değerli taşlarla süslenmiş ahşap bir put, Afşin'in firar için hazırladığı şişme botlar, Mecûsî dinine ait kitaplar gibi gayri İslâmî şeyler bulmuştur.⁸⁵ Put meselesi Mes'ûdî tarafından doğrulanmakta hatta müellif Türk komutanın putlarıyla birlikte yakıldığını söylemektedir.⁸⁶ Yine dönem şairlerinden Ebû Temmâm da yazdığı bir şiirinde Afşin'in putlarına açıkça değinmektedir.⁸⁷ Faruk Sümer'e göre Afşin'in naaşının yakılması Abbâsîlerin onun Müslümanlığına inanmadığını ispat etmektedir.⁸⁸ Meseleye farklı bir zaviyeden bakmayı tercih eden Hakkı Dursun Yıldız ise ölümünden sonra evinde bulunduğu iddia edilen din dışı emtiaların neden ilk tevkif esnasında bulunmadığını sormakta ve bu durumu garipsemektedir.⁸⁹

Elbette tüm bu hususlar kendi içerisinde haklılık payı barındırmaktadır. Zira özellikle mahkeme kaydıyla alâkalı aktarılan bilgilerin kendi içerisinde tutarsız olması, konuyu tüm yönleriyle anlamak ve aydınlatmak arzusunun tarihçinin işini hayli zorlaştırmaktadır. Ancak gözden kaçırılmaması gereken husus, Afşin'in sonradan İslâmlaştığı ve eski inançlarından kısa sürede bütünüyle kopmasının mümkün olmadığı gerçeğidir. Hakikat olan bir diğer husus, Abdullah b. Tâhir ve Ebî Duâd başta olmak üzere Afşin'in öldürülmesini isteyen rakiplerinin gerek mahkeme safhasında gerekse tutuklu olduğu süre zarfında dinî hükümleri ön plana çıkartarak Türk komutanın yargılanmasını bu yöne kaydırma gayretleridir. Zira Bâbekle yazıştığı, Acem devleti kurmak arzusunda olduğu ya da Mu'tasım'a suikast yapmak gibi temellendirilemeyen ve ispatlanamayan siyasî iddialardan suçlu bulunduğu dair hiçbir kayıt yoktur.

Tüm malumata rağmen yegâne gerçek, Afşin'in Abbâsî tarihinde üstlendiği mühim roldür. Afşin; Bâbek gibi önemli bir düşmanı ortadan kaldırmış, Bizans İmparatorunu Teophilos'u mağlup etmiş ve yine Bizans'ın uzunca zaman unutmadığı Ammûriye zaferinde önemli rol üstlenmiş, öldürmekle suçlandığı Mu'tasım'a yeğeni tarafından yapılacak darbenin bertaraf edilmesinde öne çıkmış muzaffer bir komutandır. Adı destanlara dahi konu olan Afşin, Battal Gazî'yle dahi özdeşleştirilmiştir.⁹⁰ Tüm bunlara rağmen Arap şairin "*Görüyorsun ki atını harp meydanlarına ilk süren Afşin'dir. Afşin ki ölüm saçan bulutların arasına ilk dalan kimsedir*"⁹¹ diye tanımladığı, kendisine putperest diyen Ebû Temmâm'ın dahi "*Elbette İslâm yaptığın iyiliğe teşekkür edecektir. Allah onun vefasına keşildir*"⁹² diye tasvir ettiği Afşin, cesur bir lider olarak rakiplerinin siyasî emelleriyle hayattan kopartılmıştır.

SONUÇ

Irak Türklerinin önemli isimlerinden Afşin (Haydar b. Kâvûs), yaşamı ve ölümüyle Abbâsî tarihinde simgeleşmiş bir komutandır. Abbâsî Devleti'ne iştirakinden tutuklandığı güne kadar mühim işler yapan Afşin'in varlığı hilâfet ordularına güç katmış, Halife Mu'tasım onun sayesinde mutlak hâkimiyetini Azerbaycan dağlarından Anadolu ovalarına genişletmeyi başarmıştır. Şüphesiz bu süreçte Halifenin gücünün artması, Sâmerâ'nın inşa edilmesi ve farklı coğrafyalardan Türklerin Irak'a getirilmesi Afşin adının simgeleşmesine katkıda bulunan gelişmeler olmuştur.

⁸¹ Tha'âlibî, *The Latâ'if al-ma'ârif*, Translated with introduction and notes by C. E. Bosworth, The Edinburgh University Press, Edinburgh 1968, s. 111.

⁸² Emre Ömür, *IX-XI. Yüzyıllarda Irak Türkleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2022, s. 66-67.

⁸³ Taberî, *age*, C. IX, s. 114, İng. Trc., C. XXXIII, s. 199; İbnü'l-Esîr, *age*, C. VI, s. 65, Tr. Trc., C. VI, s. 454; Sibt İbnü'l-Cevzî, *age*, C. XIV, s. 330; el-Mes'ûdî, *Mürücu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, s. 474; Azîmî, *age*, s. 252; Tağrîberdî, *age*, C. II, s. 247; en-Nüveyrî, *age*, C. XI, s. 186; Ebû'l-Fidâ', *age*, s. 345.

⁸⁴ Taberî, *age*, C. IX, s. 114, İng. Trc., C. XXXIII, s. 199.

⁸⁵ Taberî, *age*, C. IX, s. 114, İng. Trc., C. XXXIII, s. 200.

⁸⁶ el-Mes'ûdî, *Mürücu'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, s. 474.)

⁸⁷ Uylaş, *agm*, s. 99.

⁸⁸ Sümer, *agm*, s. 665.

⁸⁹ Yıldız, *agm*, s. 22.

⁹⁰ Irène Méelikoff, *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, çev. Armağan San, Elips Kitap, Ankara 2012, s. 56.

⁹¹ Zekerîya Kitapçı, *Orta Doğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 13.

⁹² Uylaş, *agm*, s. 101.

Aslında Afşin'in yaşamı orta çağ Yakın Doğu'sunun Türk komutan portresini yeterince iyi betimlemektedir: Nesebi hakkında tartışmalar olan, sonradan İslâmlaşmış, askerî maharetleriyle ön plana çıkmış, bu maharetleri sayesinde önemli işler başarmış, emrinde bulunduğu devlete önemli zaferler kazandırarak hayata mücadelelerle veda eden bir lider. Böylesi bir portre içinde çok fazla rastlanmayan ve Afşin'i asıl özel kılan hikâye, Türk komutanın yargılanmasına dair kaydı ihtiva eden mahkeme sürecidir. Dönem kaynaklarından bazıları başta olmak üzere geç dönem İslâm müellifleri bu durumu es geçmemiş, hemen hepsi Afşin'in yargılanmasına dair birkaç kelam etmiştir. Elbette bu da görünürde çok fazla temel de ise tek bir soruyu beraberinde getirmiştir: (Abbâsî cihetinden) Afşin hain miydi?

Çalışmanın içerisinde de beyan ettiğimiz üzere; bu hususta genel kanaatimiz Afşin'in siyasi rekabetin kurbanı olduğu, Abbâsî Devleti'ne ihanetle sorumlu tutulmaması gerektiğidir. Zira sözde Halifeye suikast gibi sıra dışı ve affi mümkün olmayacak bir sebepten tutuklanan Afşin, mahkemede daima dinsizlikle suçlanacak şekilde sorulara muhatap olmuş, Mâzyâr hariç -ki o da Acem devleti kurmak ve Mecûsîliği yüceltmek gibi bir amaca hizmet ettiği için aslında dinî temeli olan bir suçlamadır- siyasi sorularla yüzleşmemiştir. Görünen o ki Afşin açısından sorunun kaynağı diyebileceğimiz Abdullah b. Tâhir'in güdümündeki mahkeme heyetinin yegâne gayesi, onu mürted ilan etmektir. Ancak gözden kaçırılmaması gereken iki husus vardır. Birincisi Afşin'in yargılandıktan hemen sonra ölmemiş, toplamda bir yıla yakın tutuklu kalmıştır. Türk komutanın mürtedlikle suçlandığı ve Halifeyi öldürmeye yönelik bir teşebbüs tertip etme hazırlığında bulunmaktan tutuklandığı akla getirildiğinde, ilgili suçlardan net bir şekilde hüküm giymediği anlaşılmaktadır. İkinci husus ise Halife Mu'tasım'ın da isnat edilen suçlara yönelik şüpheleri bulunduğu gerçeğidir. Zira Afşin'in tutuklu bulunduğu süreçte önce oğlunu göndererek kendisine ikramda bulunan Halife, ardından Hamdûn'u göndererek onu bazı hususlar konusunda yeniden dinletmiştir. Bu bilgi dahi Afşin'e yönelik ithamların Halife nezdinde kat'iliği hususuna gölge düşürmektedir. Ne var ki soydaşları dahil hiç kimseden destek alamayan Afşin hapisten kurtulamamış, Abbâsîlerin Irak'a getirdiği Türkler arasında siyasi komployla bertaraf edilen ilk önemli komutan olarak tarihe geçmiştir.

KAYNAKÇA

Temel Kaynaklar

- AZİMÎ, Muhammed b. Ali, *Târîhu Haleb*, Thk. İbrahim Za'rûr, Dımaşk 1984.
- BAR HEBRAEUS, *Abû'l-Farac Tarihi*, Süryaniceden İngilizceye Çeviren: Ernest A. Wallis Budge, Türkçeye Çeviren: Ömer Rıza Doğrul, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3.Baskı, Ankara 1999.
- BEYHAKÎ, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Hüseyin-i, *Târih-i Beyhakî*, çev. Necati Lügal, Haz. Hicabi Kırlangıç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.
- EBÛ'L-FİDÂ', el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâil b. Ali b. Mahmûd el-Eyyübî, *el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer*, C. I, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- ED-DİNEVERÎ, Ebû Hanîfe, *el-Ahbâru't-Tivâl (Eskilerin Haberleri)*, çev. Zekeriya Akman ve Hüseyin Siyabend Aytemür, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2017.
- EL-ATÂBEKÎ, Cemâlüddîn Ebü'l-Mehâsin Yûsuf b. Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire fî mülûki Mısr ve'l-Kâhire*, C. II, Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kâhire 1930.
- EL-BAĞDÂDÎ, Şihâbüddîn Ebû Abdullâh Yâkut b. Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî, *Mu'cemü'l-Büldân*, C. I, Dârü's Sâdr, Beyrut 1977.
- EL-BELÂZÜRÎ, Ahmed b. Yahyâ, *Fütühu'l-Büldân*, çev. Mustafa Fayda, Siyer Yayınları, İstanbul 2013.
- EL-BİRÛNÎ, Ebû Reyhan, *el-Âsâr el-Bâkiye*, çev. Ahsen Batur (Maziden Kalanlar), Selenge Yayınları, İstanbul 2011.
- EL-HÂZİN, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. Yaküb b. Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, C. I, Şirket el-Müdü'n el-Sanaiyye, 1914; İng. Trc. The Experiences of the Nations, Translated From the Arabic by H.F. Amedroz and D.S. Margoliouth, C. IV, Basil Blackwell, London 1921; Tr. Trc. Kıvameddin Burslan, Yayına Hazırlayanlar Mehmet Şeker-Rıza Savaş-Süleyman Genç-Ali Ertuğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.
- EL-MES'ÛDÎ EL-HÜZELÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Kitâbü't-Tenbîh ve'l-İşraf*, çev. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2018.
- EL-MES'ÛDÎ EL-HÜZELÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. el-Hüseyin b. Ali, *Mürücü'z-Zeheb ve Me'adinü'l-Cevher*, C. III, Dâru'l-Hicre, Kum 1984.
- EL-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Vâzih, *Kitâbü'l-Büldân*, Brill, Leiden 1860; Tr. Trc. Murat Ağarı, Ayışığı Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2019; İng. Trc. The Works of Ibn Wâđih al-Ya'qûbî, Islamic History and Civilization, C. I, Ed by. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, Michael Fishbein, Leiden 1892.
- EL-YA'KÛBÎ, Ahmed b. Ebî Ya'küb İshâk b. Vâzih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Brill, Leiden 1883; İng. Trc. The Works of Ibn Wâđih al-Ya'qûbî, Islamic History and Civilization, C. III, Ed by. Matthew S. Gordon, Chase F. Robinson, Everett K. Rowson, Michael Fishbein, Brill, Leiden 2017.
- EN-NÜVEYRÎ, Şihâbeddin Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-Ereb fî Fünûni'l-Edeb*, C. XXII, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- ES-SÂBÎ EL-KÂTİB, Ebü'l Hüseyin Hilâl b. el-Muhassin b. İbrâhîm, *Rüsûm Darü'l-Hilâfe*, Matba'atü'l-'Anî, Bağdad 1964.
- ES-SÛYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, Vezaretü'l-Evkaf ve's-Şuûn el-İslâmiyye, Darü'l-Minhâc, Beyrut 2013.
- EZ-ZEHEBÎ, Hâfız Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osmân b. Kaymâz et-Türkmânî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, C. XXIII, Thk. Ömer Abdusselam Tedmürî, Dârü'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1992.
- ISFANDİYÂR, Muhammed b. Al-Hasan, *The History of Tabaristán*, Translated by Edward G. Browne, Leyden: E.J. Brill İprimerie Orientale, London 1905.
- İBN HALDÛN, Ebü Zeyd Velîyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Kitâbü'l-İber Dîvânü'l-Mübtede ve'l-Haber fî Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve men Âsarâhüm min Zevî's-Sultâni'l-Ekber*, C. II, Matbaatü'l-Bulak, Kahire 2000.

İBN HALLİKÂN, *Vefeyâtü'l-A'yân (Biographical Dictionary)*, C. I, Translated From the Arabic by: Mac Guckin De Slane, Oriental Translation Fund of Great Britain and Ireland, London 1843.

İBN HURDAZBÎH, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, çev. Murad Ağarı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2008.

İBN KESİR, El-Hâfiz, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, C. X, Mektebetü'l-Maârif, Beyrut 1990.

İBN TAYFÛR, *Kitâbu Bağdâd*, çev. Mustafa Hizmetli, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2021.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târihi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, C. XI, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.

İBNÜ'L-ESİR, Ebî'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerîm b. Abdülvahîd eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Tarih*, C. VI, Thk. Muhammed Yusuf Dukâkî, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1987; İslâm Tarihi, VI, çev. Abdullah Köşe, Bahar Yayınları, İstanbul 1991.

İBNÜ'L-VERDÎ, Zeynüddîn Ömer b. el-Muzaffer el-Şuheyri, *Târihu İbnü'l-Verdî*, C. I, el-Matbaa el-Haydariyya, Necef 1969.

KAZVİNÎ, Hamd-Allâh Mustawfî, *Nuzhat-al-Qulûb*, Translated by G. Le Strange, Leyden: E.J. Brill, London 1919.

KAZVİNÎ, Hamdullah Müstefvî-yi, *Târih-i Güzîde*, çev. Mürsel Öztürk, TTK Yayınları, Ankara 2018.

MİCHAEL THE GREAT, *The Chronicle of Michael the Great*, Translated from Classical Armenian by Robert Bedrosian, Sources of the Armenian Tradition, New Jersey 2013.

SİBT İBNÜ'L-CEVZÎ, Şemsüddîn Ebû'l Muzaffer Yûsuf b. Kızıoğlu b. Abdullah, *Mir'atü'z-Zamân fî Târihi'l-A'yân*, C. XIV, Dârü'l-Risâletü'l-Âlemiyye, Beyrut 2013.

SUYÛTÎ, Jalálu'ddîn, *History of The Caliphs*, Translated From the Original Arabic By Major H. S. Jarrett, Baptist Mission Press, Asiatic Society, Calcutta 1881.

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir'üt, *Târih-i Taberî Târihu'r-Rusûl ve'l-Mülûk*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, C. VIII, Dârü'l-Maârif, Kahire 1967; İng. Trc. The History of al-Tabari, Translated and Annotated By C. E. Bosworth, C. XXXII, State University of New York Press, New York 1991.

THA'ÂLİBÎ, *The Latâ'if al-ma'ârif*, Translated with introduction and notes by C. E. Bosworth, The Edinburgh University Press, Edinburgh 1968.

Araştırma Eserler

ESİN, Emel, "The Cultural Background of Afşîn Haidar of Uşhrûsana in the light of Recent Numismatic and Iconographic Data", *Akten des VII. Kongresses für Arabistik und Islamwissenschaft* (Göttingen, August 1974), Ed. Albert Dietrich, 1975, s. 126-145.

GÖMEÇ, Saadettin Yağmur, *Uygur Türkleri Tarihi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2015.

GÜNER, Ahmet, "Mâzyâr b. Kârin", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. XXVIII, Ankara 2003, s. 198-199.

KİTAPÇI, Zekeriya, *Orta Doğu'da Türk Askerî Varlığının İlk Zuhuru*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987.

MÉLİKOFF, Irène, *Türk-İran Epik Geleneği İçinde Horasan Teberdarı Ebu Müslim*, çev. Armağan San, Elips Kitap, Ankara 2012.

ÖMÜR, Emre, *IX.-XI. Yüzyıllarda Irak Türkleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2022.

PAMUKÇU, Ekrem, *Bağdat'ta İlk Türkler*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1994.

PIPES, Daniel, *Slave Soldiers and Islam*, Yale University Press, New Haven 1981.

SALMAN, Hüseyin, *Türgişler*, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

SÜMER, Faruk, "Abbasiler Tarihinde Orta Asyalı Bir Prens Afşîn", *Belleten*, Sayı: LI, Ankara 1987, s. 651-666.

UYLAŞ, Sait, "Ebû Temmâm'ın Şiirlerinde Bir Türk Komutan Afşîn", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 28, Erzurum 2005, s. 91-101.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Abbâsiler Devrinde Türk Kumandanları el-Afşîn Haydar b. Kâvûs", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4-5, İstanbul 1974, s. 1-22.

YÛSOFÎ, Ğ. H., "Bâbak Korrâmî", *Encyclopaedia Iranica*, Vol. III, London 1988, p. 299-306.

BİR ORTA ÇAĞ MAHKEMESİ: AFŞİN'İN YARGILANMASI

Elektronik Kaynaklar

<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/M%C3%A2ide-suresi/672/3-ayet-tefsiri> (Erişim Tarihi: 22.07.2024/19:03)

 GTTAD	
Makale Bilgileri:	
Etik Kurul Kararı:	<i>Etik Kurul Kararından muaftır.</i>
Katılımcı Rızası:	<i>Katılımcı yoktur.</i>
Mali Destek:	<i>Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.</i>
Çıkar Çatışması:	<i>Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.</i>
Telif Hakları:	<i>Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.</i>
Article Information:	
Ethics Committee Approval:	<i>It is exempt from the Ethics Committee Approval</i>
Informed Consent:	<i>No participants.</i>
Financial Support:	<i>The study received no financial support from any institution or project.</i>
Conflict of Interest:	<i>No conflict of interest.</i>
Copyrights:	<i>The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.</i>